

Arbetsrapport 2006-57

Utbildningsbranschen – drivkrafter, storlek och nya affärsmodeller

ENRICO DEIACO

Institutet för studier av utbildning och forskning
Drottning Kristinas väg 33D
SE-114 28 Stockholm
www.sister.nu

ISSN 1650-3821

FÖRORD

Föreliggande rapport har tillkommit som en del i projektet Framtidens näringsliv som initierats av NUTEK och IVA. En kortare version av rapporten kommer att ingå som ett kapitel i boken: *Så jobbar Sverige– en kartläggning av det moderna svenska näringslivet*.

Boken kommer att publiceras av Studentlitteratur våren 2007. Syftet med Nutek-IVA projektet är beskriva dagens näringsliv och identifiera vilka faktorer som är avgörande för konkurrenskraften. I projektet Framtidens Näringsliv har skillnaden mellan privat och offentlig sektor ingen särskild betydelse. Projektet studerar verksamheter med liknande utvecklingsförlopp oavsett vem som utför denna produktion.

Jag vill tacka Henrik Blomgren vid IVA för kommentarer samt Andreas Högberg och Maria Johansson vid SISTER för utredningsassistans. Mer information om projektet kan hämtas från www.iva.se.

Enrico Deiacò

December 2006

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	2
INNEHÅLLSFÖRTECKNING	3
1 Kunskapsförmedling	5
2 Hur ser branschen ut	8
Ökat företagande inom kunskapsförmedling	8
Stora arbetsgivare	9
Kunskapsförmedlarna är äldre och högtbildade	10
3 Verksamhetsområden	11
Förskolan och grundskolan	12
Gymnasieskolan	13
Kommunal vuxenutbildning och speciella utbildningar	13
Forskningsaktörer	15
Universiteten och övrig utbildning på privat marknad	15
4 Utvecklingen det senaste decenniet	17
Öppning för nya aktörer	17
Ökad kunskapsomställning av arbetskraft, exemplet Kunskapslyftet	21
Universitet med bredare uppgifter än tidigare	22
En påbörjad internationalisering	23
5 Trender och drivkrafter	26
Tjänstefiering, ackreditering, outsourcing och kringindustri	26
Kunskapssamhället spär på marknadstillväxten	28
Mellan världsklass och massutbildning	29
Företag inom andra sektorer både som universitet och som kunskapsförmedlare	31
Specialisering inom de privata utbildningsföretagen	32
Ökad internationell rörlighet	34
Sammanfattning: från produktion till kundorientering	35
6 Framtida utmaningar	36
Att hantera gränserna mellan sektorns delar	36
Starkare specialisering	37
Ny teknologi och innovationer	39
Framtidens efterfrågan - den kräsne internationelle studenten	41

Framtidens utbud – utförarmångfald	41
Politiken och offentliga aktörer får fortsatt stor betydelse, men är inte längre ensamma på kartan	43
Referenser – För vidare läsning	44
Tidigare arbetsrapporter/working papers	47

1 KUNSKAPSFÖRMEDLING

Förmedling av kunskap i form av utbildning och forskning sysselsätter närmare 457 000 tusen personer i Sverige år 2004 (Nutek 2006). Och branschens organisationer och företag tillhör de snabbast växande tjänsteföretagen i Sverige under de senaste 10 åren.

Expansionen som branschen upplevt har både ekonomiska och politiska orsaker. Kunskapsområdet används ofta som metafor för att beskriva de övergripande trenderna och förändringarna. Vad det handlar om är en kraftigt ökad efterfrågan och utbud på kunskap och kompetens kombinerat med tekniska och marknadsmässiga förändringar. Kunskapsstocken inom många kunskapsområden fördubblas ungefär vart femte år. Detta medför att livslångt lärande är en självklarhet för individer och företag, något som ställer nya krav på branschens förmåga att leverera och snabbt ställa om till förändrade kunskapsbehov.

Det finns en tes som har stor bäring på utvecklingen inom utbildningsbranschen. Den säger att möjligheterna till specialisering ökar när storleken på marknaden växer.¹ Och de senaste 30 åren har sett en mycket snabb utbildningsexpansion. Det kan tydligast exemplifieras av att antalet studenter vid svenska universitet och högskolor ökat från närmare 120 000 år 1970 till cirka 395 000 år 2004 (HSV 2006). Till detta kommer kraftiga förändringar av grundskolan med växande inslag av nya verksamhetsformer som exempelvis friskolor. Vidare växer företagens egen personalutbildning och annan utbildning som hör till de vuxnas lärande i omfång och skapar ytterligare delmarknader. Det gäller för privata så väl som offentliga aktörer som nu allt mer börjar mötas och konkurrera med varandra inom mer eller mindre samma områden. Svenska aktörer har därmed börjat ge sig ut på en global marknad samtidigt som utländska aktörer har etablerat sig i Sverige.

Branschens storlek, tillväxt och internationalisering kan avläsas på olika sätt. I ett globalt perspektiv uppgår de offentliga utgifterna för högre utbildning till 300 miljarder dollar per år i världen vilket är närmare en procent av världens samlade bruttonationalprodukt (Economist 2005). Det finns mer än 80 miljoner studenter världen över i högre utbildning, en siffra som dessutom växer kraftigt. Nästan 3,5

---

¹ Stigler (1951).

miljoner forskare och lärare är anställda vid universitet och högskolor runt om i världen. Amerikanska siffror från 2002 uppskattar exempelvis att marknaden för vidareutbildning är 37 procent större än den amerikanska filmindustrin (Forbes 2005). Andra uppgifter uppskattar att amerikanska företag köpte formell utbildning för 9,6 miljarder dollar under 2004. Och detta är ändå bara toppen på det isberg som utbildningsbranschen numera omfattar.

Precis som teorin förutspår har specialiseringen tagit fart, fördjupats och förändrat utbildningsbranschen. En rapport från början av 2000-talet har mycket träffande beskrivit utvecklingen som en utvecklings- och specialiseringsresa från "enhetsskola till cyberexamen" (United Minds 2001). Numera kan föräldrar med barn, presumtiva gymnasister och högskolestudenter ta del av det ökade utbudet av profilerade skolor och utbildningslinjer. På samma sätt kan man observera nya affärsmöjligheter och tillkomsten av nya utbildningsorganisationer samt alternativa kanaler för att leverera utbildning. Ett internationellt exempel på det senare är satelliten EDUSAT som kommer att ge tillgång till skola och skolresurser för alla 9-14 åringar i Indien. Det svenska nätuniversitetet, en offentlig aktör som organiserar högre distansundervisning, kan ses som ett motsvarande svenskt exempel. Men även det svenska företaget EF Educations distansutbildning i engelska som finns tillgängligt globalt via Internet är ett exempel på hur nya distributionskanaler kan nyttjas.

I Sverige ser vi i dessa förändringar nu nya fenomen växa fram. I Sverige förmedlar det privata Företagsekonomiska Institutet engelsk universitetsutbildning i ekonomi på kommersiell basis samtidigt som svenska universitet tar emot studenter från andra länder. KI Education ger utbildning inom livsvetenskapsområdet på en privat marknad samtidigt som KI som universitet ger läkarutbildning. Ericsson har blivit en stor utbildningsaktör kopplat till utbildning av sina produkter. Samtidigt är Ericsson också en stor global köpare av personalutbildning och köper kompetensutveckling från universitet i Sverige. Gränsen mellan aktörer är med andra ord inte lika tydlig längre.

Specialiseringen medför nya affärsmöjligheter, nya sätt att organisera och bedriva utbildning och, genom IT, förändrade möjligheter att skapa effektivare distributionskanaler för utbildning och det livslånga lärandet. En cyberexamen, friskolor, regionala högskolor, humanistingenjörer, e-learning, företagsuniversitet,

livslångt lärande, språkresor, IT-utbildning på via nätet eller rent av kurser i hur man utför utvecklingssamtal med sin personal via mobilen eller en palmpilot är alla exempel på den experimentlusta som följer i specialiseringens kölvatten. Trenderna är förstås inte alldeles nya, men trender behöver tid på sig för att det skall kunna verka med full kraft och detta tillstånd börjar nu kunna skönjas.

I rapporten skall konturerna och innehållet i den framväxande kunskapsförmedlingsbranschen beskrivas och granskas (kunskapsförmedling och utbildning används synonymt i rapporten). Tonvikten är att beskriva och diskutera de övergripande nationella och internationella drivkrafterna och trenderna snarare än att granska varje delbransch i detalj.

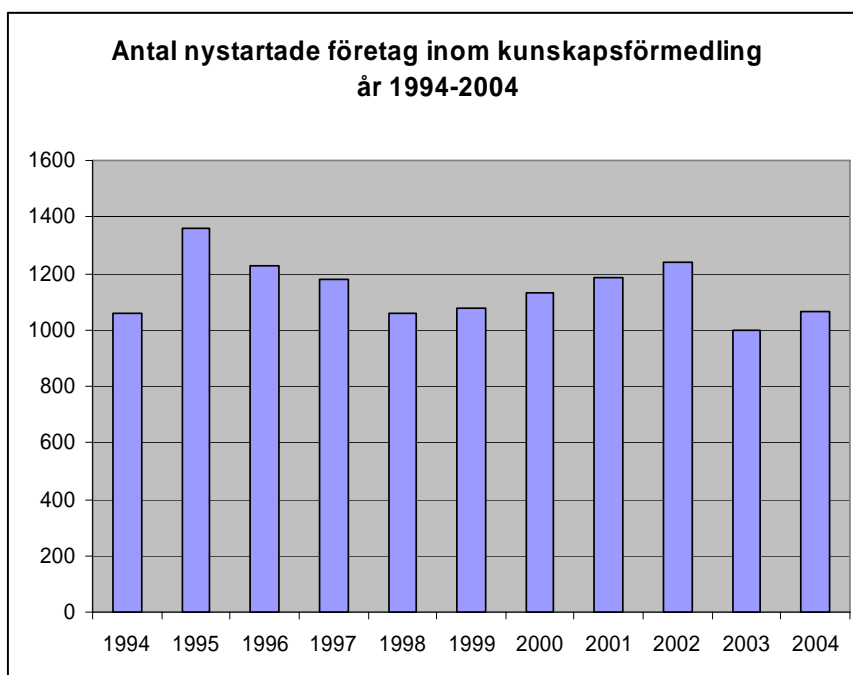
2 HUR SER BRANSCHEN UT²

ÖKAT FÖRETAGANDE INOM KUNSKAPSFÖRMEDLING

De flesta sysselsatta inom kunskapsförmedling arbetar inom den offentliga sektorn. Men företagandet inom kunskapsförmedling har ökat under det senaste decenniet. År 2004 fanns i Sverige visserligen bara 15 700 företag inom branschen, men år 1994 fanns endast 5 000 företag. Flest företag finns inom renodlad utbildningsverksamhet. År 2004 verkade cirka 82 procent av företagen inom utbildning och 18 procent inom forskning och utveckling. Förhållandet var ungefär detsamma år 1994.

Mellan 1994 och 2004 startades 12 600 nya företag inom kunskapsförmedling, vilket innebar i genomsnitt 1100 nya företag per år. Flest nya företag startades år 1995. Då etablerades nästan 1400 företag inom kunskapsförmedling (figur 2.1). Och den största andelen av de nya företagen startas i Stockholms län. År 2004 etablerades exempelvis 1063 nya företag inom kunskapsförmedling, varav 352 i Stockholms län.

Figur 2:1 Antal nystartade företag inom utbildningsbranschen, 1994-2004

Källa: ITPS. Nuteks bearbetning.

² Avsnittet bygger på statistik som tagits fram av Nutek 2006.

År 2004 sysselsatte varje nystartat företag inom kunskapsförmedling i genomsnitt 1,8 personer. Det är något högre än genomsnittet för samtliga nystartade företag i näringslivet som var 1,6 personer. Närmare 2000 personer sysselsattes i dessa nya utbildningsbaserade kunskapsföretag. Företag inom kunskapsförmedling verkar också gå mindre i konkurs, jämfört med i näringslivet som helhet. Under åren 2001-2004 försattes endast 361 kunskapsförmedlingsföretag i konkurs.

STORA ARBETSGIVARE

Bland de största arbetsgivarna inom kunskapsförmedling återfinns främst offentliga aktörer. De allra största arbetsgivarna inom branschen är kommuner som Uppsala kommun, Umeå kommun samt Jönköpings kommun. Ungefär hälften av Sveriges högskolor och universitet återfanns (29 av 61) hos de 1000 största arbetsgivarna. Flest anställda hade Stockholms universitet med ca 6000 och Uppsala universitet med ca 5700 anställda. Göteborgs universitet hade ca 5500 anställda. Det finns även ett fåtal statliga myndigheter, däribland Arbetslivsinstitutet (ALI) och Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI), bland de största arbetsgivarna.

Men det finns inte enbart offentliga arbetsgivare inom branschen kunskapsförmedling. Lernia AB, Pysslingen förskolor och skolor AB samt Kunskapsskolan i Sverige AB är företag som finns bland de största arbetsgivarna i sektorn. Tillsammans anställde de ca 3000 personer under 2004.

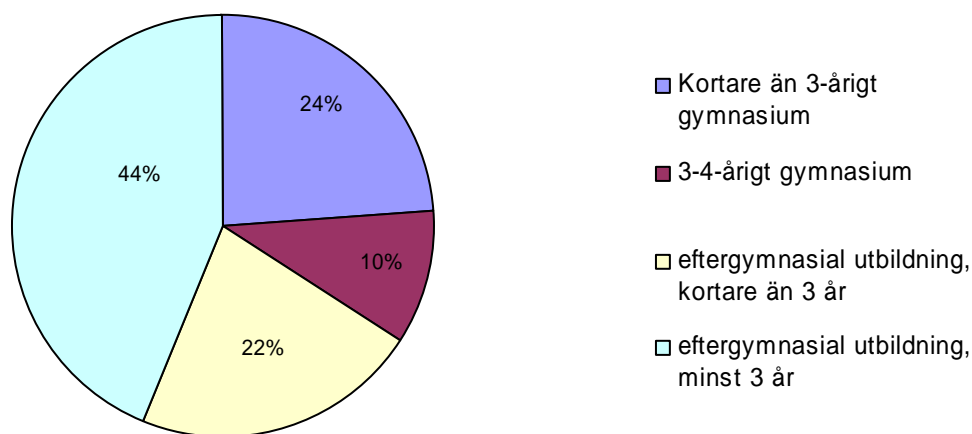
Renodlat kommersiella utbildningsaktörer är många gånger betydligt mindre räknat i antalet anställda i jämförelse med offentliga aktörer. Det har delvis att göra med deras i jämförelse relativt sett korta verksamhetshistoria. Det kan också ha att göra med att flera av dem närmast verkar som förmedlare av utbildning eller utvecklare av nya utbildningskoncept men där genomförandet utförs av juridiskt självständiga personer som exempelvis enmansföretagare. Men det kan också som i fallet EF Education, världens idag största kommersiella utbildningsaktör inom språkutbildning, ha att göra med att verksamheten kan vara starkt geografiskt spridd. Trots att EF är ett påfallande stort och globalt företag med tusentals anställda, har företaget inte mer än några hundra anställda inom Sveriges gränser.

KUNSKAPSFÖRMEDLARNA ÄR ÄLDRE OCH HÖGUTBILDADE

Kunskapsförmedlarna är välutbildade (figur 2.2). Två tredjedelar av kunskapsförmedlarna år 2002 hade någon form av eftergymnasial utbildning, jämfört med endast en tredjedel hos samtliga sysselsatta i riket samma år. Det gör kunskapsförmedling till den bransch med högst andel eftergymnasialt utbildade.

År 2002 hade 735 000 av samtliga sysselsatta i riket minst en treårig eftergymnasial utbildning. 198 000 av dessa arbetade inom kunskapsförmedling. Det innebär att branschen slukade hela 27 procent av de högst utbildade i Sverige.

Figur 2:2 Utbildningsnivån hos 2002 års kunskapsförmedlare

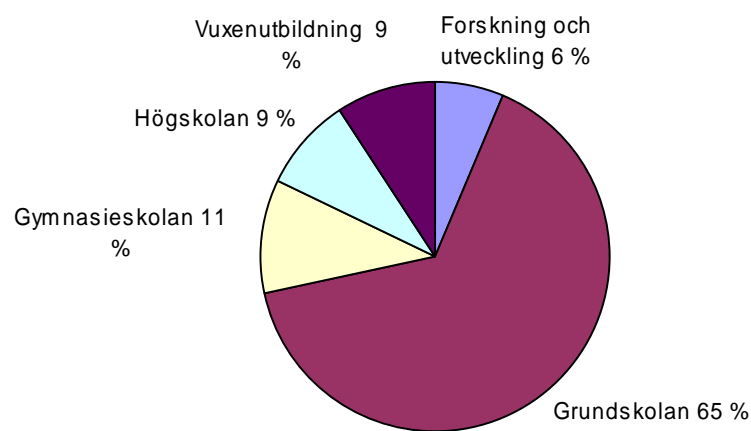
Källa: SCB: s databas LOUISE. Nuteks bearbetningar.

Medelåldern hos 2002 års kunskapsförmedlare var 43,5 år. En fjärdedel av kunskapsförmedlarna var mellan 40 och 49 år och en knapp fjärdedel var mellan 30 och 39 år. Endast en av sju kunskapsförmedlare var under 30 år. Däremot är andelen sysselsatta mellan 50 och 64 år cirka 37 procent år 2002. Det innebär att åldern är hög hos de sysselsatta inom kunskapsförmedling, jämfört med sysselsatta inom övriga branscher. Det var endast inom branschen myndigheter och organisationer som andelen 50-64-åringar var högre. De närmaste åren kommer branschen därför att vara tvungen att hantera stora pensionsavgångar.

3 VERKSAMHETSOMRÅDEN

Nästan två tredjedelar av de sysselsatta kunskapsförmedlarna i Sverige arbetar inom grundskolan (figur 3.1). Knappt 11 procent var sysselsatta inom gymnasieskolan och knappa 9 procent inom högskolan. Inom vuxenutbildning sysselsattes cirka 9 procent. Ungefär 6 procent var verksamma inom forskning och utveckling. Det svenska skolsystemet utgör således en mycket stor del av sektorns verksamhet.

Figur 3:1 Kunskapsförmedlarna fördelade över verksamhetsområden år 2002 i det öppna skolsystemet (ej privata utbildningsaktörer)

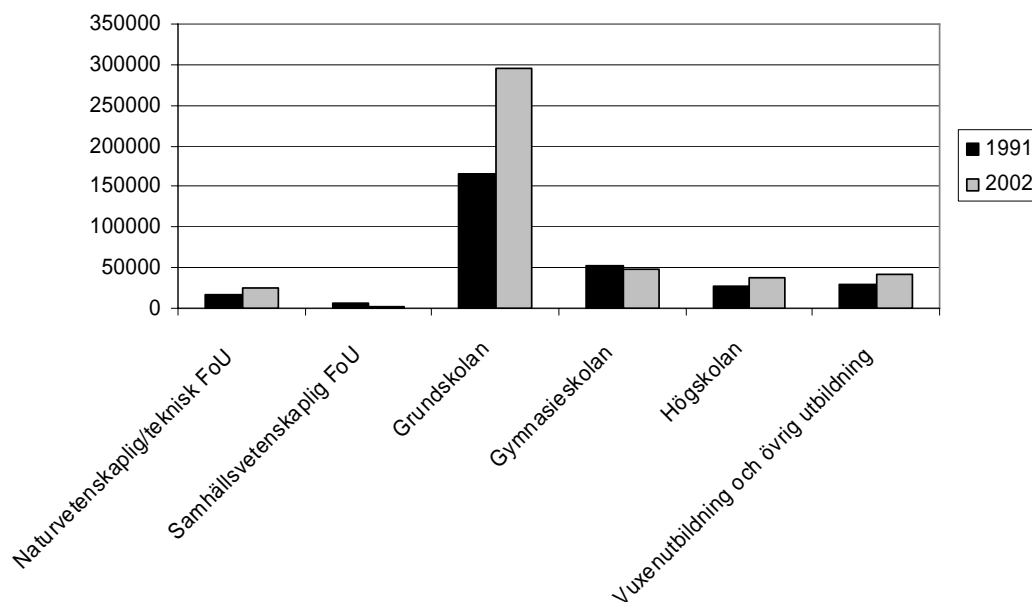

Källa: SCB: s databas LOUISE, vid CIND, Uppsala universitet. Nuteks bearbetningar.

Antalet kunskapsförmedlare ökade inom de flesta verksamhetsområden mellan åren 1991 och 2002, vilket visas i figuren 3.2. Ökningen var störst inom grundskolan. År 1991 sysselsattes cirka 167 000 personer inom grundskolan, jämfört med 295 000 personer 11 år senare. Antalet sysselsatta ökade alltså med 77 procent under perioden. En förklaring bakom den stora ökningen är förändringar i näringsgrensindelningen. De sysselsatta inom förskolan, sk 6-årsverksamhet, räknades till branschen vård och omsorg fram till år 2002. Därefter räknades de till branschen kunskapsförmedling. Förändringen medförde att ungefär 100 000 personer förflyttades från vård och omsorg till kunskapsförmedling. En annan förklaring bakom den kraftiga ökningen av antalet sysselsatta inom grundskolan är förändringar i demografin dvs hur ungdomskullarna utvecklas. Antalet kunskapsförmedlare har ökat även inom högskolan mellan år 1991

och 2002. Antalet ökade med dryga 40 procent, eller 11 000 personer, till knappt 39 000.

Figur 3:2 Antal kunskapsförmedlare per verksamhetsområde år 1991 och 2002

Källa: SCB: s databas LOUISE, vid CIND, Uppsala universitet. Nuteks bearbetningar.

Även inom vuxenutbildningen ökade antalet kunskapsförmedlare. De var cirka 29 000 år 1991, jämfört med 41 000 år 2002 vilket är en ökning på drygt 40 procent. Till vuxenutbildning och övrig utbildning räknas folkhögskola, komvux, arbetsmarknads- och personalutbildningar. Även trafikskolor, musikskolor och studieförbund räknas hit. Det är endast inom gymnasieskolan som sysselsättningen minskade under perioden. Antalet sysselsatta minskade med cirka 8,5 procent, från 53 000 till 48 000 personer. En trolig förklaring till minskningen är förändringar i ungdomskullarnas storlek.

FÖRSKOLAN OCH GRUNDSKOLAN

Förskoleklasser är obligatoriska för kommunerna. Läsåret 2004/05 fanns det totalt 6 600 heltidstjänster i arbete med elever i förskoleklass. Minskningen av antalet anställda har dock fortsatt. Liksom i förskolan, fritids och grundskolan är majoriteten av den anställda personalen kvinnor. Den totala kostnaden för förskoleklass uppgick år 2004 till 3,8 miljarder kronor, vilket motsvarar 3 procent av skolväsendets totala kostnader.

Förskoleverksamheten och skolbarnsomsorgen har vuxit mycket snabbt under 1990-talet, främst vad gäller förskola och fritidshem. Familjedaghem och öppna förskolor har minskat kontinuerligt sedan slutet av 1980-talet. År 2004 var 726 100 barn inskrivna i förskoleverksamhet eller skolbarnsomsorg, en minskning med 7 000 barn sedan föregående år. Antalet tjänstgörande lärare i grundskolan var 95 000 personer enligt mätningar i oktober 2004. Kön fördelningen bland lärarna i grundskolan är ojämn, och denna obalans har ökat över tiden. Kostnaden för samtliga skolor på grundskolenivå år 2004 var 72 miljarder kronor. Antalet grundskoleelever i fristående skolor 2004/05 var drygt 69 000, vilket är en ökning med 4 400 från läsåret innan. Det innebär att ökningen av elevantalet har fortsatt. Som andel av det totala antalet grundskoleelever är det 7 procent.

Profileringen är en viktig del av marknadsföringen och rekryteringen för grundskolan. Antalet skolor som erbjuder olika profiler har funnits länge inom till exempel sport och musik. Nu kommer även andra typer av specialiseringar inom matematik, naturvetenskap och tex miljökunskap.

GYMNASIESKOLAN

Kommuner, landsting och fristående huvudmän anordnar gymnasieutbildning. Den innefattar 17 nationella program, specialutformade och individuella program samt utbildningar vid fristående skolor. I oktober 2004 fanns det 34 100 tjänstgörande lärare i gymnasieskolan.

Gymnasieskolan kostade 28,4 miljarder kronor år 2004, en ökning med 5 procent sedan föregående år. Merparten av gymnasieutbildningen anordnas av kommunala huvudmän. De stod år 2004 för 87 procent av den totala kostnaden för gymnasieskolan.

Landstingens gymnasieutbildningar motsvarade runt 2 procent av den totala kostnaden. Fristående gymnasieskolor, riksinternatskolor och internationella skolor stod för 10 procent av den totala kostnaden för gymnasieskolan.

KOMMUNAL VUXENUTBILDNING OCH SPECIELLA UTBILDNINGAR

Kommunal vuxenutbildning, komvux, består av grundläggande vuxenutbildning, gymnasial vuxenutbildning och påbyggnadsutbildning. Antalet tjänstgörande lärare i

komvux var 2004 7 245 personer. Den totala kostnaden för komvux år 2004 var 4 545 miljoner kronor.

Det finns även speciella utbildningar som Särvux vilket är vuxenutbildning för utvecklingsstörda, Svenskundervisning för invandrare, hantverksutbildningar, specialskola för döva och hörselskadade eller särskola för utvecklingsstörda barn och ungdomar. Sammantaget sysselsätter dessa mellan 5000 – 10000 lärare.

Faktaruta om förskoleverksamhet, skolbarnomsorg, skola och vuxenutbildning, 2005

Lärare

I riket som helhet fanns 8 heltidstjänstgörande lärare per 100 elever i grundskolan hösten 2004. Det var en oförändrad nivå jämfört med föregående år men en högre nivå än något av de sju föregående åren. I gymnasieskolan fanns 8,1 heltidstjänstgörande lärare per 100 elever vilket var en minskning med 0,1 lärare jämfört med föregående år. Andelen lärare (heltidstjänster) med pedagogisk utbildning var 83 procent i grundskolan och 77 procent i gymnasieskolan hösten 2004. Andelen lärare med pedagogisk utbildning var betydligt lägre i fristående skolor (65 resp. 50 %).

Barn/elever

Antalet inskrivna barn i barnomsorgen var i oktober 2004 totalt 726 100, 395 500 i förskoleverksamhet och 330 600 i skolbarnomsorg. Närmare 95 procent av alla sexåringar var inskrivna i förskoleklass och 3 procent var inskrivna i grundskolan. Det totala antalet elever i förskoleklass var 89 300. Antalet elever i grundskolan minskade med närmare 23 000 jämfört med föregående år. I grundskolan gick 1 024 000 elever hösten 2004.

Av grundskolans elever gick 69 500 (6,8 %) i en fristående skola hösten 2004. Det var en ökning med 4 400 elever jämfört med året innan.

Av de nästan 116 400 elever som slutade grundskolan våren 2004 gick 113 800 (98,1 %) vidare till gymnasieskolan hösten 2004. Totalt hade gymnasieskolan 347 700 elever hösten 2004. I komvux deltog 226 900 personer läsåret 2003/04. Det var en minskning med 17 200 elever jämfört med läsåret 2002/03. Av det totala antalet elever var 65 procent kvinnor och 32 procent var födda utomlands.

Kostnader

Kostnaden för skolväsendet beräknas för år 2004 ha uppgått till 116,1 miljarder kronor. Motsvarande kostnad för förskoleverksamhet och skolbarnomsorg var 48,1 miljarder kronor.

Tillsammans svarade kommunernas utgifter för skola och barnomsorg för närmare 45 procent av den kommunala sektorns samlade kostnader. Kostnaden för grundskolan år 2004 var 72,0 miljarder kronor. Räknat per elev motsvarar detta 69 300 kronor. Undervisningen svarade för hälften och lokalerna för nästan en femtedel av den totala kostnaden. Kostnaden för gymnasieskolan år 2004 var 28,4 miljarder kronor. Den genomsnittliga kostnaden per elev var 83 300 kronor.

Källa: Skolverket, Rapport 265, 2005

FORSKNINGSAKTÖRER

Både under 1991 och 2002 verkade en klar majoritet av de sysselsatta inom forskning och utveckling inom tekniska eller naturvetenskapliga områden. Till denna kategori hör offentliga forskningsaktörer, privata forskningsbolag eller forskningsinstitut som kan vara samägda av privata och offentliga aktörer. Dessutom ökade antalet sysselsatta inom dessa områden med hela 54 procent under perioden. De var 16300 år 1991, jämfört med 25100 år 2002. Antalet verksamma inom samhällsvetenskaplig forskning och utveckling reducerades emellertid kraftigt under samma period. Antalet minskade med 52 procent, från 6200 till 3000 personer. Av 2002 års sysselsatta inom forskning och utveckling verkade fanns endast 10 procent inom det samhällsvetenskapliga området.

Forskningsaktörer är centrala för utvecklingen av ett näringsliv. Deras betydelse för förnyelsen av näringslivet i Sverige har visat sig tydligt inom flera branscher. Sverige är även per capita räknat en mycket framstående forskningsnation internationellt sett. Detta beror framför allt på att de stora svenska teknikintensiva företagen har en omfattande forsknings och utvecklingsverksamhet. Forskning har en mycket stor betydelse inom områden som livsvetenskap, telekom och försvar. Beskrivningen här fokuserar istället på aktörerna som förmedlare av redan utvecklad kunskap men inte primärt i utvecklingen av ny kunskap.

UNIVERSITETEN OCH ÖVRIG UTBILDNING PÅ PRIVAT MARKNAD

Förutom hittills beskrivna och traditionellt kända delarna av den fortfarande kraftigt nationellt avgränsade kunskapsförmedlingssektorn finns en omfattande universitetssektor och privat utbildningsmarknad. Dessa delar av sektorn för kunskapsförmedling beskrivs istället djupare längre fram i texten. Eftersom de både

består av omfattande verksamhet och verksamhet inom sektorn som är, och under det senaste decenniet har varit, i stark förändring kan dessa ge indikationer på i vilka riktningar hela sektorn framöver kan komma att utvecklas och är därför intressanta att studera djupare än övriga delar av sektorn.

Den privata utbildningsmarknaden, inte minst den där företag agerar som förmedlare/köpare av utbildning till sina anställda är dock inte alls lika enkel att statistiskt beskriva som det offentliga utbildningssystemets universitet. Att det är omfattande verksamhet som dessutom växer starkt kan man observera genom att studera antalet utbildningsdagar som anställda i företag genomgår men en heltäckande statistisk beskrivning är inte lika enkel att göra (tabell 3.1). Det är notoriskt svårt att få fram uppgifter om hur stor marknaden för vidareutbildning egentligen är.

Tabell 3:1 Antal utbildade, kursdeltagare, utbildningsdagar och kostnader för personalutbildning 2000-2003 i 2003 års priser. Kostnader angivna i miljoner kr om inte annat anges

Typ av kostnad	2000	2001	2002	2002 [3]	2003 [3]
Antal utbildningsdagar (i miljontal)	20,22	26,91	25,77	22,60	18,67
Antal kursdeltagare [1]	5 169 000	5 489 000	5 365 000	5 365 000	5 422 000
Antal utbildade personer [2]	2 559 000	2 688 000	2 677 000	2 677 000	2 719 000
Kostnad per personutbildningsdag (kr)	3 180	3 140	3 080	3 230	3440
Kostnad per kursdeltagare [1] (kr)	12 430	15 400	14 810	13 590	11840
Kostnad per utbildad person [2] (kr)	25 110	31 450	29 670	27 240	23 610

Källa: SCB

4 UTVECKLINGEN DET SENASTE DECENNIET

Genom att påstå att enhetsskolan allt mer övergår till cyberexamen antyder både hur svårt det är att definiera branschen och att beskriva dess utveckling. I detta avsnitt görs endast några nedslag inom området. Sammantaget ger de dock en bild av en bransch som genomgått och genomgår en omfattande strukturell förändring.

ÖPPNING FÖR NYA AKTÖRER

Sverige har en lång tradition att med offentliga resurser investera i utbildning och kompetensutveckling. Den obligatoriska folkskolan infördes 1842 vilket var tidigt i ett internationellt perspektiv. Efter en lång period med ganska små utvecklingssteg präglades perioden efter andra världskriget av en betydande reformiver. Under 1950-talet var de viktigaste drivkrafterna storskalighet och enhetlighet. Man brukar tala om enhetsskolans epok där 1957 års skolberedning angav tonen och där syftet var att alla barn skulle få samma utbildning över hela landet. Denna epok präglades också av en stor pedagogisk experimentlusta med staten som motor i reformprocessen (United Minds 2001).

Det som kännetecknat den offentliga skoldebatten och utvecklingen under 90-talet och inledningen av 2000-talet är en gradvis ökad efterfrågan på behovet av mångfald på utbildningsområdet. Och mångfalden i termer av ”utförare” ökar också samtidigt som det fortfarande är en till allra största delen offentligt finansierad verksamhet.

Men en rad reformer både inom barn- och ungdomsskolan, gymnasieskolan, den högre utbildningen och vidareutbildning har skapat förutsättningar för en större organisatorisk självständighet och möjlighet att profilera den egna organisationen gentemot nya elever och andra utbildningsaktörer. De offentliga aktörerna har på så sätt fått allt fler ökade möjligheter att konkurrera samtidigt som privata aktörer har börjat tillåtas inom traditionellt offentliga domäner.

Ett utmärkande drag i utvecklingen är därmed att branschen går från en i huvudsak offentlig monopolsituation till att omfatta mer marknadsinslag i, framför allt produktion, men i viss mån även finansiering av utbildning. Denna utveckling har accelererat under 1990-talet och kommit olika långt inom delbranscherna barn- och ungdomsskolan, högre utbildning och delmarknaden för fort- och vidareutbildning.

Men förändringarna inom skolsystemet är också därmed i vissa stycken en indirekt politisk kamp om hur mångfalden bäst skall åstadkommas och med vilka medel och instrument. Några exempel på politiska frågor som diskuterats det senaste decenniet är dessa: Skall högskolorna kunna ta ut avgifter? Behövs mera friskolor? Hur skall gymnasiet organiseras? Vilken status skall examina från kommersiella aktörer ha? I vilken grad skall offentliga aktörer få ge sig ut på en privat utbildningsmarknad? Vart går gränsen mellan privat och offentligt finansierad utbildning? Kan individuella kompetenskonton stimulera det livslånga lärandet?

Företagskedjor har börjat uppstå, exemplet Friskolor

Fram till 1992 fanns endast friskolor med särskilt tillstånd från regeringen i Sverige. I juli 1992 infördes en friskolereform som innebar att friskolor har rätt till kommunala bidrag. Läsåret 1991/92 fanns 90 fristående grundskolor, jämfört med 565 fristående grundskolor och 241 fristående gymnasieskolor läsåret 2004/05. Av landets alla skolpliktiga elever gick 7 procent i fristående grundskolor och 10 procent i fristående gymnasieskolor läsåret 2004/05.

Friskolorna har en annan huvudman (ägare) än de som anordnas av kommun eller landsting. Fristående skolor finns på såväl grundskole- som gymnasienivå. Det finns också fristående särskolor, vilka oftast är integrerade vid en fristående grundskola samt fristående gymnasiesärskolor.

Friskolorna är öppna för alla. Fristående skolor är riksrekryterande och finansieras genom kommunala bidrag från elevernas hemkommuner. Bidragsberättigade grundskolor och gymnasieskolor får inte ta ut avgifter för undervisningen. De får inte heller ta ut ansöknings- eller anmälningsavgifter.

Friskolorna är starkt koncentrerade till storstadslänen. En tredjedel av de fristående grundskolorna fanns i Stockholm läsåret 2004/05. I ca hundra av landets kommuner finns inga fristående grundskolor.

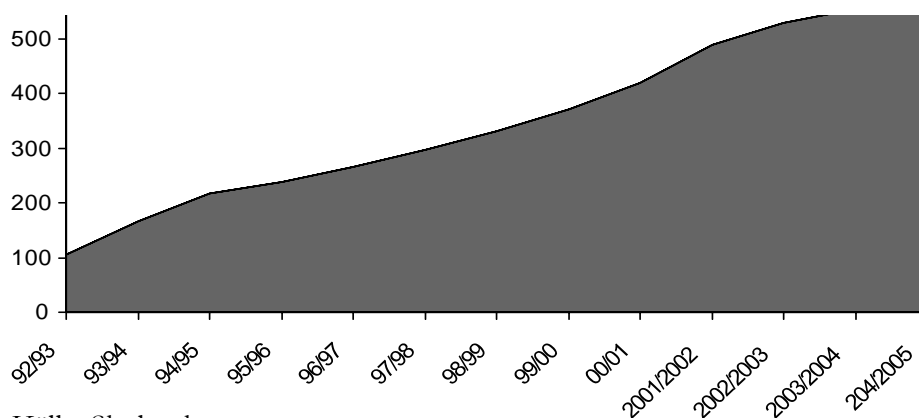
Källa: Skolverket, Friskolornas riksförbund

Friskolereformen medförde att flera företag kunde etableras med verksamhet inom Barn- och Ungdomsskolan (tabell 4.1 och figur 4.1). Företag som Kunskapsskolan, Jensen Education, Ultra Education och Vittra har funnits i snart 15 år på den svenska utbildningsmarknaden. Vittra omsätter över 550 miljoner kronor, har cirka 650 anställda och närmare 7300 elever. Såväl Vittra (ägt till 70 procent av Bure Equity) och

Kunskapsskolan (ägt av bl a Peje Emilson och Investor) är exempel på en kedjeorganisation inom förskolor, grundskolor och gymnasieskolor. Vittra har när detta skrivs 26 skolor i Göteborgs- och Stockholmsområdet samt i Halland, Skåne och Östergötland. Kunskapsskolan omsätter cirka 890 000 per medarbetare och har bl a 18 grundskolor och 8 gymnasier. En snabbväxande nykomling är Jönköpingsbaserade Ultra Education med en omsättning på 570 miljoner kronor, cirka 350 anställda och lokaliserade till 32 orter varav två finns i Norge.

De tre företagen har alla utvecklat ett kedjekoncept som bygger på ett övergripande utbildningspedagogik med personligt utformad utbildning, med tydliga kunskapsmål, personlig handledning och kontinuerlig uppföljning av måluppfyllelse. I Ultra Education planeras för utlandsetablering i bl a Spanien, Italien och Danmark eftersom man anser att den svenska friskolemarknaden är överetablerad.

Figur 4:1 Antal fristående grundskolor 1992-2005

Källa: Skolverket

I affärsidén ingår att ta till vara stordriftsfördelar som kedjeformen skapar inom utveckling av pedagogik och utvärdering, kompetensutveckling, marknadsföring och administration. Man är noga med att strukturera erfarenheter kring förhandlingar om ersättningsnivåer, rekrytering, marknads lansering och fastighetsprojektering för att minska resurs- och tidsåtgång vid exempelvis nyetableringar. Båda skolorna har försökt att ersätta de klassiska begreppen tid – klass – ämne med mål – individresultat. Resultatorienteringen visar sig på olika sätt och tabellen visar några nyckeltal som tas fram för att bedöma verksamhetens effektivitet och effekter.

Tabell 4:1 Exempel på nyckeltal för några friskolor

	VITTRA (avser år 2001/02 om inte annat anges)	Kunskapsskolan, 2004	Ultra Education. 2004
Verksamhet	26 skolor, 7300 elever och 650 medarbetare (år 2004)	18 grundskolor, 8 gymnasieskolor, 1 resursskola och 2 kunskapsgårdar 8000 elever, 600 medarbetare	Finns på 32 orter, varav två i Norge. Koncern med verksamhet inom barn- och ungdomsskolan, gymnasieskolan och KY-utbildning 350 anställda
Omsättning/ Medarbetare	583 000	890 000	1, 600 000
Antal elever/medarbetare	15,4	13	i.u.
Meritpoäng över riksnittet	69% (2004-05)	224,6 (riket 206,3)	i.u.
Uppnått högskolebehörighet	85% (2005-05)	89,9% (riket 88,9%)	i.u.

Källa: Årsberättelser och hemsidor (www.vittra.se och www.kunskapsskolan.se, www.ultra.se.) Anm: Uppgifter över meritpoäng är inte helt jämförbara

Man kan inte påstå att fenomenet företagskedjor och franchising som koncept nått skolsystemet i någon större utsträckning i Sverige samtidigt som det finns tydliga inslag av detta utomlands framförallt i anglosaxiska länder (se faktaruta nedan). Företag som Vittra och Kunskapsskolan verkar dock i just en sådan riktning och visar på så sätt kanske på en affärs- och verksamhetsmodell som kommer att växa i omfattning i Sverige framöver.

Faktaruta: Nya experiment inom barn och ungdomsskolan: Charter Schools, Edison och Kaplan

Charter Schools har sina rötter i en serie offentliga reformer i USA med tonvikt på valfrihet att välja skola, effektivisering av skolans arbete och samarbete mellan skola och det lokala samhället. Definitionen av *charterschool* är ”independently operated public schools that must meet the same academic requirement as traditional public schools”. Reformen fick federal finansiering och man ansöker om att starta en skola hos en lokal skolnämnd. Därefter sätts ett kontrakt upp följs upp kontinuerligt. Det finns närmare 3500 skolor och 1 miljon elever i 40 delstater samt Kanada och Puerto Rico.

Edison Schools grundades 1992 och hjälper offentliga skolor med kursutveckling, ledning, och förändring. Edison är ett ”not-for-profit” företag och ingår ett kontrakt med en offentlig skola att driva skolan enligt en modell som utvecklats. Under år 2005 fanns över 270 000 elever i 40 delstater och cirka 15 000 elever i Storbritannien.

Kaplan Inc är ett privat vinstdrivande bolag, ägt av mediekoncernen Washington Post, har vuxit från 75 miljoner dollar i intäkter 1992 till 1,135 miljarder 2004. Man finns inom alla delar av utbildning, från barn och ungdomsskola till on-line utbildning. Kaplan har 70 campus, bl a det första on-line universitetet för juristutbildning (Concord Law School). Kaplan är börsnoterat.

Källa: www.edison.com och www.kaplan.com.

ÖKAD KUNSKAPSOMSTÄLLNING AV ARBETSKRAFT, EXEMPLET KUNSKAPSLYFTET

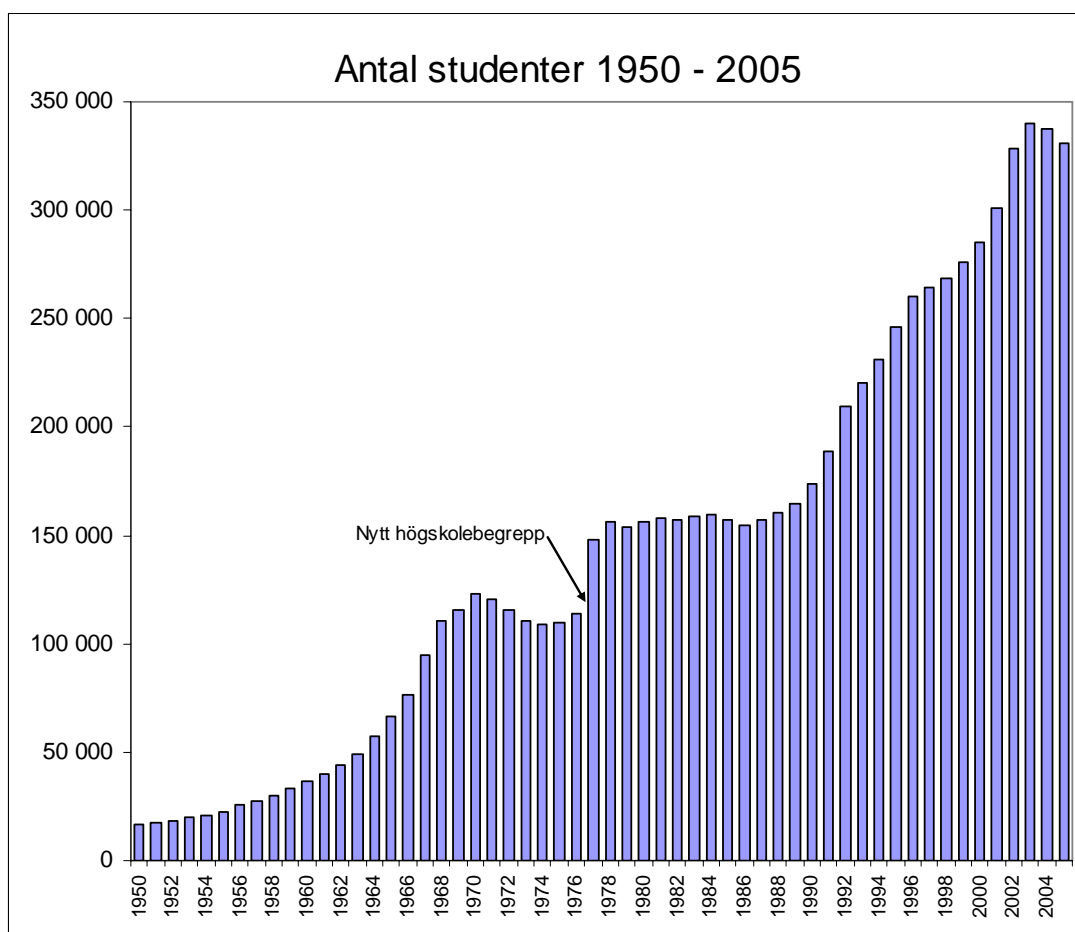
Genom regeringens särskilda satsning på gymnasial vuxenutbildning för arbetslösa erhöll kommunerna under läsåren 1993/94–1996/97 extra statsbidrag för anordnande av gymnasial utbildning och påbyggnadsutbildning. Under perioden 1997-07-01 till 2002-12-31 utgick extra statsbidrag för grundläggande och gymnasial utbildning enligt bestämmelserna i regeringens femåriga satsning på utbildning för arbetslösa och kortutbildade, det s.k. Kunskapslyftet. Kunskapslyftet innebar att staten betalade statsbidrag för utbildning motsvarande cirka 100 000 årsstudieplatser. Kunskapslyftet avslutades år 2002 och under de sista åren skedde en successiv minskning av det statliga stödet som år 2002 motsvarade cirka 70 000 platser. De extra statsbidragen medförde att komvux expanderade mycket kraftigt under 1990-talet. Antalet elever fördubblades nästan under 1990-talet, medan antalet kursdeltagare mer än tredubblades.

Kunskapslyftet var en politiskt beslutad engångsinsats. Som fenomen illustrerar den emellertid tydligt hur stora omställningar på arbetsmarknaden och stora omskolningsbehov av arbetskraft, kan påverka sektorn för kunskapsförmedling. Med allt högre förändringstakt i näringslivet som helhet borde detta sannolikt medföra en framtida hög förändringstakt i sektorn. Kunskapslyftet berörde gymnasieutbildningen. Framöver kanske även högskolesystemet och en privat utbildningsmarknad att påverkas av kraftiga omställningar på arbetsmarknaden.

UNIVERSITET MED BREDARE UPPGIFTER ÄN TIDIGARE

Utvecklingen inom den högre utbildningen visar på en kraftig expansion i antalet studenter. Särskilt snabb har utvecklingen varit under de senaste 15 åren med en kraftig utbyggnad av platserna till högskolan (figur 4.2). Idag påbörjar nästan 50 procent av Sveriges 25-åringar högre studier. Och om man tidigare kunnat tala om att "ligga i Lund" handlar det nu snarare om "vilket KTH man studerat vid". KTH på Gotland, Södertälje, Kista eller Valhallavägen?

Figur 4:2 Antalet studenter i högre utbildning 1950-2005

Källa: SISTER och Högskoleverket 2004

Anm: antalet registrerade/närvarande

Expansionen av den högre utbildningen har gått mycket snabbt under de senaste 20 åren. Idag har vi närmare 40 högskolor medan det endast fanns sex stycken 1970. Utbyggnaden är ett svar på det ökade behovet av utbildade, men har också haft andra

drivkrafter som exempelvis att stödja den regionala utvecklingen i de orter där nya högskolor etablerats eller byggts ut.

Utbyggnaden av universitetssystemet har framför allt skett regionalt i landet. Universitet som Gävle/Sandviken har därigenom kommit att få fler studenter än vad Uppsala Universitet hade i slutet av 50-talet. Högre utbildning av idag finns på så sätt i hela landet och är inte längre ett renodlat storstadsfenomen.

Universitetens betydelse för den regionala näringslivsutvecklingen betonas ofta i den politiska debatten. Kraftfulla forskningsmiljöer har setts som ett sätt att stimulera nyföretagande och regional ekonomisk tillväxt och i Sverige har detta försetts med den lite märkliga beteckningen ”den tredje uppgiften”, numera ”samverkansuppgiften”. Detta har i sin tur resulterat i att flertalet universitet fått allt bredare uppgifter. Idag står universiteten inte bara för utbildning och forskning. De förväntas även vara motorer i näringslivsutvecklingen.

Genom nya verktyg och förändringar av regelverk har universiteten allt mer också givits dessa möjligheter. 14 universitet i landet, från Luleå i norr till Kristianstad i söder, har holdingbolag. Inom dessa holdingbolagssfärer organiseras både kommersiell utbildningsverksamhet, förlagsverksamhet och ägande i forskningsbaserade avknoppningsföretag. På så sätt finns det ett betydande antal nystartade bioteknikbolag i Sverige där universiteten är engagerade på olika sätt. Det finns också ett stort antal universitet som organiserar företagsinkubatorer och uppmuntrar till startup-verksamheter i anslutning till sin forskning och utbildning.

EN PÅBÖRJAD INTERNATIONALISERING

Kunskapsfrågorna har naturligt nog internationaliserats och fått en stor roll inom EU det senaste decenniet. Det handlar givetvis om att EU vill öka konkurrenskraften där kunskapsutveckling antas vara ett centralt inslag. EU tillskjuter därför stora resurser till europeisk forskningsverksamhet och på så sätt har EU snabbt kommit att bli centrala externa forskningsfinansiärer för många universitet i Sverige. Forskningsverksamhet har länge varit internationellt konkurrenssatt men utvecklingen i denna riktning har förstärkts det senaste decenniet.

Men det handlar också om att skapa större förutsättningar för studenter och lärare att röra sig inom Europa. Bologna-processen, det område där internationaliseringen av sektor tar sig kanske tydligast uttryck, handlar därför bland annat om att likställa olika typer av utbildningar inom EU.

För svenskt vidkommande innebär det i förlängningen att många universitetsutbildningar successivt går över till ett sk 3-2-3-system (3 år för motsvarande "bachelor", 2 år för master och 3 år för doktorsexamina). I dagsläget arbetar därför många svenska universitet med att anpassa sina utbildningar utefter Bologna-processen. Detta skapar i förlängningen allt större förutsättningar för att universitet från olika länder skall kunna konkurrera mellan varandra både om studenter, lärare och forskningsresurser. Redan idag finns flera internationella aktörer representerade i Sverige med syftet att rekrytera svenska studenter för studier utomlands. Ett antal svenska universitet har i sin tur både mindre filialer utomlands och samarbetsavtal med internationella motsvarigheter.

Faktaruta: Bologna-processen

I Bolognadeklarationen fastställs ett antal mål för att skapa ett europeiskt område för högre utbildning (European Higher Education Area) till 2010. Deklarationen innehåller tre övergripande mål:

1. att främja rörlighet
2. att främja anställningsbarhet
3. att främja Europas konkurrenskraft/attraktionskraft som utbildningskontinent

Dessa övergripande mål bryts ned i sex operativa mål:

1. Införande av ett system med tydliga och jämförbara examina
2. Införande av ett system som huvudsakligen består av två utbildningsnivåer
3. Införande av ett poängsystem
4. Främjande av rörlighet
5. Främjande av europeiskt samarbete inom kvalitetssäkring
6. Främjande av den europeiska dimensionen i högre utbildning

Målen har följts upp vid utbildningsministermöten i Prag i maj 2001, i Berlin i september 2003 och i Bergen i maj 2005. Vid dessa uppföljningsmöten antogs kommunikér om det fortsatta

arbetet fram till 2010. Vid ministermötena har också ytterligare länder anslutit sig till processen som nu består av 45 europeiska länder.

I kommunikéerna från Prag, Berlin och Bergen har ytterligare operativa mål tillförts processen. Till exempel är forskarutbildningen nu en del av Bolognaprocessen och utgör därmed en tredje utbildningsnivå inom högre utbildning.

5 TRENDER OCH DRIVKRAFTER

Precis som i andra delar av näringslivet påverkas branschen av några fundamentala trender och drivkrafter.

TJÄNSTEFIERING, ACKREDITERING, OUTSOURCING OCH KRINGINDUSTRI

Kunskap kan numera förpackas och distribueras och köpas och säljas som vilken annan vara eller tjänst. Den snabbt ökande handeln med utbildning, patent och licenser är ett uttryck för detta. Men även det ökande kunskapsinnehållet i industrins verksamhet påskyndar utvecklingen mot en internationell kunskaps- och utbildningsmarknad.

Möjligheterna till standardisering förändrar affärsmöjligheter för en rad utbildningsorganisationer och liknar utvecklingen inom tillverkningsindustrin för 20 år sedan. Välbeställda aktörer fokuserar i allt högre grad på sin kärnverksamhet och de processer som genererar intäkter. Konsekvensen är att man skär ner på olönsamma produktionslinjer och skiftar en del av den rutinmässiga utbildningen till länder med en gynnsam kostnadsstruktur. Flera av de mest prestigefyllda engelska universiteten skär ned på statsfinansierade utbildningsplaster på grundnivå för att satsa på att attrahera avgiftsbetalande studenter på master och doktorsnivå.

Med hjälp av ny teknik kan ett universitet examinera många fler än de som finns på campus. Detta innebär genast en affärsmöjlighet för utbildningsaktörer med ett starkt varumärke. Exempelvis så licensierar det prestigefyllda Chicago Kellogs Business School rätten att utbilda till lokala partners i bl a Israel och Hong Kong och andra av de stora amerikanska forskningsuniversiteten följer efter, även in i Sverige.

Moderuniversitetet kontrollerar kursplaner, kvalitetssäkrar utbildningen och utfärdar examensbevis medan den faktiska undervisningen ”outsourcas” till lokalt rekryterade lärare.

Högre utbildning utsätts också i all högre grad för omregleringar, granskningar och utvärderingar som syftar till att skapa jämförbarhet, ordning och kvalitet i utbildning och forskningsproduktion. Bland annat blir det allt vanligare med olika former av rankningar, ackrediteringsprocesser och certifieringar. Syftet med dessa är att skapa mera marknadslänkande villkor genom bland annat en ökad standardisering av utbildningsprogram, detta har särskilt gällt MBA utbildningar (Hedmo mfl.2006). Även

om rankingslistorna ofta anses som dåliga, ibland på gränsen till oseriösa, kan inte lärosäten världen över förhålla sig neutrala till dessa listor.

Framväxten av stödjande företag och en rik flora av kringindustri är ett tecken på framväxten av en bransch. Kring utbildning kan vi se en rad sådana branscher växa sig starkare. Förlagsverksamheten med betoning på facklitteratur har traditionellt varit stark stödindustri på alla nivåer inom branschen. På senare år har också förlagsbranschen genomgått en betydande strukturomvandling som drivits av de möjligheter som ligger i en sofistikerad användning av informationsteknik. Flera av de stora förlagen presenterar sig inte längre enbart som ett förlag utan som säljare av information. Ny teknik kommer att användas för att kundanpassa utbudet exempelvis genom ta betalt enbart för de artiklar inom ett visst ämne som kunden efterfrågar. Utmaningen ligger i att konstruera ett effektivt betalningssystem för såväl kund som förlag. Det har även skett en stor konsolidering av branschen med fusioner och övertaganden över nationella gränser. En bransch som tidigare huvudsakligen varit nationell har genomgått en betydande internationalisering.

Internationalisering och konkurrens om studenter, forskningsfinansiering och företag bidrar även till att varumärkesvård, marknadsföring, rekryteringskompetens och sponsring (fundraising) efterfrågas. Företeelsen börjar även komma till svenska universitet. Chalmers genomförde för några år sedan en sponsringskampanj som inbringade över 250 miljoner. Karolinska Institutet har under 2005 genomgått en stor genomgång hur man skall vårda och utveckla varumärket. Varumärkesfrågor tas numera även upp som en viktig tillgång i universitetens årsredovisningar.

Andra exempel på framväxten av en kringindustri är fastigheter för utbildning och forskning. Universitetens betydelse för den regionala näringslivsutvecklingen har betonats i den politiska debatten. Kraftfulla forskningsmiljöer har setts som ett sätt att stimulera nyföretagande och regional ekonomisk tillväxt och i Sverige har detta försetts med det lite märkliga epitetet ”den tredje uppgiften” (numera samverkansuppgiften). Ett vanligt sätt har varit att stimulera förekomsten av vetenskaps- och teknikparker, eller fastigheter som inrymmer inkubatorer. I Sverige finns närmare 30 teknikparker som är anslutna till branschorganisationen Swedish Incubators and Science Parks (SiSP). Vissa arkitektkontor som exempelvis White arkitekter har också sett detta som

en tillväxtbransch och utvecklat en unik kompetens inom området. En utveckling som kan observeras är trenden att integrera forskningsbyggnader och labb med bostäder i riktning mot vetenskapsområden eller vetenskapsstäder. Bara i Stockholm finns tre planerade vetenskapsstadsdelar bl a för norra stationsområdet där en stadsdel med betoning på bioteknisk forskning planeras och projekteras. Att denna typ av ansamlingar nära ett universitet kan generera stora effekter på sysselsättning visar erfarenheter från såväl USA som Europa. Det har dock har visat sig vara svårt att rakt av kopiera amerikanska erfarenheter.

KUNSKAPSSAMHÄLLET SPÄR PÅ MARKNADSTILLVÄXTEN

Behovet av spetskompetens är en viktig drivkraft som påverkar företagens behov av extern forskningskompetens och av utbildad personal. Kompetensbehovet utanför det egna kärnkunskapsområdet ökar kravet på att externt få tillgång till den önskade kompetensen. Utvecklingen tvingar företagen mot nya kunskapsområden vilket ökar behovet av att föra in ny kunskap i företagen. Företagens kärnverksamhet förskjuts mot mer kundnära verksamhet och man släpper vissa verksamheter till underleverantörer och därmed ökar systemleveransen in i kundens tidigare verksamhet. Detta innebär en förskjutning mot ökat kunskaps- och serviceinnehåll. Kundfokuseringen innebär, dels mer kundanpassade specifika produkter, dels kortare produktcykler som påverkas av snabba teknikskiften. Man skulle kunna säga att företagen inte längre primärt levererar fysiska ting utan lösningar på problem som kunden har. Det är i kombinationen av industriellt kunnande, systemtänkande och tjänster som kundvärde, tillväxt och lönsamhet skapas, där produktion och utveckling ofta sker i hårt specialiserade innovativa miljöer eller kluster i nära anslutning till ett universitet eller forskningsinstitut.

De nya sätten att göra affärer förutsätter personal med hög motivation och utbildning. Amerikanska undersökningar visar tydligt på den förändrade efterfrågan på personal med olika kunskaper och färdigheter (Autor mfl. 2003). Det är de manuella och rutinmässiga uppgifterna som minskat i betydelse medan arbetsuppgifter som kräver olika former av expertkompetens och förmåga till kommunikation däremot vuxit i betydelse. En stor del av förklaringen bakom det förändrade mönstret beror på ett ökat kunskapsinnehåll i moderna produkter och införandet av IT som ersätter manuella

arbetsuppgifter och ökar efterfrågan på icke-rutinmässiga arbetsuppgifter. Det är en trend som observerats en tid, men som accelererat under de senaste 15 åren.

Den välkände utbildningsforskaren Martin Trow menade redan på 60-talet att den högre utbildningen var på väg att utvecklas från en elitinstitution till massutbildning och därefter mot i princip global tillgänglighet. Poängen är emellertid att alla dessa komponenter i den högre utbildningen måste existera samtidigt. Den svenska utvecklingen stödjer detta. När trettitalisterna växte upp var den obligatoriska skolgången 6-7 år. Idag är den 12 år eftersom de allra flesta går vidare till gymnasiet. Dessutom går nästan var tredje gymnasist vidare till högre studier och regeringens mål är att 50 procent får plats vid högskolan.

Ungefär 70 procent av den svenska befolkningen ägnar hela eller delar av sin tid att utbilda sig. Möjligheten att vidareutbilda sig är dessutom ett allt viktigare redskap för att rekrytera och behålla attraktiva medarbetare. I genomsnitt genomgår över 5 miljoner i någon form av kurs och antalet utbildningsdagar har under de första åren på 2000-talet i genomsnitt legat kring 20-26 dagar. Sverige har också jämfört med många länder en mycket väl utbyggd offentlig infrastruktur för de vuxnas lärande. Denna offentliga satsning på de vuxnas lärande har även skapat en marknad för olika privata utbildningsföretag

Företagens specialisering kommer även att förändra efterfrågan på kunskap och kompetens. När kunskap kan omvandlas till ettor och nollor genom IT kan de också förpackas och distribueras på ett nytt sätt. Att detta håller på att ske kan man se på den ökande handeln med patent och licenser som för närvarande växer snabbare än handeln med varor. Företagens specialisering innebär också ett ökat behov av kunskap som ligger mellan gränserna hos etablerade discipliner. Nya gränsöverskridande kunskapsområden som bioinformatik, mekatronik och optoelektronik växer snabbt och kunskapsstocken fördubblas vart fjärde till vart femte år och sätter stor press på universitetens utbud och behovet av vidareutbildning.

MELLAN VÄRLDSKLASS OCH MASSUTBILDNING

Vi har en skola och högre utbildning som i flera viktiga avseenden är annorlunda än den var för bara ett par årtionden sedan. Allt talar dessutom för att den kommer att fortsätta förändras. Omvandlingstrycket är stort, inte minst av ekonomiska skäl när

begränsade statsfinanser skall användas till att tillfredsställa en rad samhällseliga behov. Detta kommer att påverka den ideologiska självförståelsen inom alla delbranscher men kanske främst vid universitet och högskolor. Hur skall den enskilda högskolan positionera sig mellan att vara bäst och erbjuda massutbildning?

Expansionen inom den högre utbildningen är inte på något sätt unik för Sverige utan speglar också utvecklingen i flera europeiska länder. I takt med att behoven av och resurserna till högre utbildning ökat har befintliga lärosäten fått växa och nya universitet har inrättats. Samtidigt som detta skett har behoven av högre utbildning fortlöpande vidgats och differentierats. Detta har lett till att universiteten har blivit eller tvingats bli alltmera företagslika, sannolikt på gott och ont. Orsaken heter såväl nationell som internationell konkurrens.

Man tvingas konkurrera om studenter, lärare, forskningsfinansiering och om samarbete med företag. Och som vi sett tidigare är konkurrens inte nationell utan i hög utsträckning internationell. Man kan uppfatta det system med statligt utpekade finansierade och hårt rolldefinierade högskolor och universitet (myndigheter) som växte fram i Europa under 1900-talets andra hälft som en av egenskaperna hos den klassiska välfärdsstaten. Universitetssystemet användes också med liknande syften: att möjliggöra utvecklingsmöjligheter åt medborgarna, att nå en balanserad och allsidig regional utveckling och att säkra kompetens till ett väsentligen nationellt baserat näringsliv. På flera av dessa punkter har förändringarna varit djupgående.

Exempelvis lokaliserar de multinationella företagen där det finns god tillgång på högutbildad arbetskraft och forskningskapacitet. Konkurrensen sker också mellan ansamlingar, eller kluster av universitet/forskningsinstitut/företag på olika plaster. Även andra attraktivitetskomponenter som kultur, bostadsmarknad, attraktivitet, ”atmosfär” och andra egenskaper inverkar på konkurrensförmågan. En omfattande forskning har gått ut på att analysera dessa platsegenskaper för att ta reda på vad som är viktigast. Svaret tycks vara att det inte finns något enkelt svar. Men egenskaper som förekommer hos de mest framgångsrika är världsklass och profilering.

FÖRETAG INOM ANDRA SEKTORER BÅDE SOM UNIVERSITET OCH SOM KUNSKAPSFÖRMEDLARE

Företagsuniversiteten har funnits en tid framför allt inom större företag. De har kritiserats internt för att vara kostsamma eller för centralt styrda inom sina respektive företag. De har också ändrat karaktär och differentierat sig tydligare. Vad vi inte ännu inte sett exempel på dock är att svenska storföretag tar initiativ för att bilda renodlade företagsuniversitet vilket skett i högre utsträckning i USA och i Tyskland av företag som Motorola, Volkswagen och Bertelsman. Ett virtuellt British Aerospace University har också bildats i Storbritannien.

Företagsuniversiteten har vuxit i betydelse de senaste decennierna men ännu inte blivit några tydliga substitut till de redan etablerade universiteten. Men som kund inom sektorn kan de många gånger vara mycket stora aktörer. Det som tex under ett antal år in på 2000-talet organiserades centralt som Ericsson University, men som idag är uppdelat och numera hanteras av affärsdivisionerna själva, var på sin tid en av Sveriges största kunskapsförmedlare. Man upphandlade personalutbildning åt Ericssons personal centralt inom vitt olika områden som radiokunnande, marknadsföring och juridik men även inom grundläggande traditionella skolområden som matematik, fysik och ekonomi. Verksamheten kom på så sätt att både köpa utbildning av offentliga och privata så väl som nationella och internationella aktörer. Den utbildning som upphandlades kunde vara allt från e-learninglösningar från olika typer av svenska eller internationella utvecklingsföretag, traditionell lärarledd skolbänsundervisning till vidareutbildning för högre chefer förlagd på konferensgårdar världen över.

Fortfarande är det huvudsakliga syftet med företagsuniversiteten att vidareutbilda de internt anställda, kunder och leverantörer i branschen. Men flera av de nya företagsuniversiteten öppnar även upp sina kurser för allmänheten och man tvingas därmed att kvalitetssäkra både kurser och examina. Det innebär att företagsuniversiteten framöver kan komma att konkurrera med både handelshögskolor och privata universitet eftersom man riktar sig till ungefär samma målgrupper. Företagsuniversiteten försöker dessutom inte längre efterlikna de traditionella universiteten utan kopplar utbildning hårdare till företagets långsiktiga problem och behov. Genom att välja nya sätt att lära ut, organisera, leda och distribuera utbildning spillar kunskapen även över till de mera traditionella universiteten.

Eftersom kunskapsinnehållet i de produkter och tjänster som företag inom andra sektorer än själva kunskapsförmedlingssektorn växer har även behovet av att företag kompletterar sina fysiska leveranser med utbildning i hur man handhar produkterna vuxit de senaste decennierna. TeliaSonera har exempelvis tidigare drivit egen utbildningsverksamhet, idag sålt till STF Ingenjörutbildning, på global basis inom området ”teleoperatörskunnande”. Flertalet stora svenska företag säljer idag allt mer utbildning i olika former kopplat till sina produkter och tjänster.

På motsvarande sätt kan konstateras att Ericsson som företag inte bara är stor kunskapsköpare utan även själva säljer utbildning kopplat till sina produkter och tjänster i stor omfattning. Enheten Ericsson Education tillhandahåller idag därför utbildning inom mängder av teknikstandarder på telefoniområdet. Som kund kan man köpa tjänsterna ifrån Ericsson Education Online, dvs gå utbildningen via Internet, eller som traditionell företagskurs. Ericsson har idag flertalet utbildningscentra världen över tex i Brasilien, Mexico, USA, Australien, Japan, Kina, Indien, Tyskland, Frankrike och givetvis även i Sverige.

Ett liknande intressant exempel återfinns inom Saab koncernen. Den träningsverksamhet inom flygområdet som affärsenheten Saab Training Systems tillhandahåller är idag en global produkt baserad på Saabs kompetens om avancerade stridssimulatorer. Verksamheten har idag ca 300 anställda och ett träningscenter i Huskvarna.

SPECIALISERING INOM DE PRIVATA UTBILDNINGSFÖRETAGEN

Den starka efterfrågan på vidareutbildning, inte minst under IT-perioden under 90-talet, väckte liv i en slumrande utbildningsindustri både i Sverige och internationellt. Man kan säga att utbildningsföretag är företag som kan räknas som underleverantörer och som delar sina kunders konjunkturkänslighet. Och olika konjunkturlägen påverkar branschen tydligt. Ett typiskt utbildningsföretag arbetar både med en katalog av kurser som är öppna för vem som helst, och med skräddarsydda lösningar. En bra konjunktur märks främst genom ökad efterfrågan på öppna kurser – den typ av produkter som företagen också tjänar mest pengar på. Affärsvärldens konsultguide listar strax över 50 utbildningsföretag men det är bara de 35 översta som omsätter mer än 23 MSEK där statliga Lernia, Mercuri International och BTS Group är de största svenska

utbildningsföretagen (tabell 5.1). EF (Europeiska språkresor) klassificeras som ett företag för språkutbildning.

Ett problem hos många utbildningsföretag är en otydlig profil: deras utbud sträcker sig ibland från verkstadsteknisk utbildning till marknadsföring och projektledning för att kunna täcka flera delmarknader. I sin strävan efter att hitta kurser och utbildningar som man tror kan appellera till stora grupper företag har man blivit spretig och otydlig. En strategi är fortsatt satsning på utveckling av nya lärandetekniker samtidigt som kursutbudet måste modulariseras för att ta vara på skal- och breddfördelar.

Ett av de svenska företag som klarat sig bäst genom de senaste årens nedgång är BTS och Lexicon med satsning på modern teknik som interaktiv teknik och multimedia. Andra företag som Academia har genom olika förvärv vuxit kraftigt. Ännu har inga utländska jättar kommit in och tagit över de svenska koncernerna bl a därför att företagen tycks föredra att köpa utbildning av lokala producenter. Av de tio största svenska utbildningsföretagen ingår endast Mercuri i en internationell koncern.

Tabell 5:1 Det största svenska utbildningsföretagen 2005

Svenska företag	Omsättning, Mkr	Anställda	Vinst, Mkr
Lernia	11742	2652	97
Mercuri International	672	577	39
BTS Group	286	143	55
Academia	226	275	-17
NTI	185	262	16
Lexicon	175	90	21
GTU	172	152	22
IHM Business School	149	76	-9
Yrkesakademien	145	109	19
STF	102	49	1

Källa: Konsultguiden. Affärsvärlden 2006

En annan tendens handlar om den utbildning som erbjuds i skärningspunkten mellan universitet och näringsliv. Institut som IFL, Executive Education vid Handelshögskolan, IPF i Uppsala och KTH Executive School erbjuder alla olika former av vidare- eller uppdragsutbildning med kopplingen till sina respektive universitet som särskild konkurrensfördel. Huruvida dessa organisationer allt mer kommer att konkurrera med de privata utbildningsföretagen är en öppen fråga.

ÖKAD INTERNATIONELL RÖRLIGHET

Den ökande efterfrågan på kunskap har lett till en ett större behov av välutbildade människor, men det nya inslaget är en ökande internationell rörlighet bland dagens studenter. För två decennier sedan vara antalet studenter som studerade utomlands knappast synbara i statistiken. Idag studerar närmare 1,9 miljoner studenter utanför sitt hemland vilket är en fördubbling över de senaste tjugo åren och tillväxten uppgår till en årlig genomsnittlig ökning på 7 procent per år (Economist 2005). De årliga avgifterna som de internationella studenterna betalar uppgår till över 30 miljarder dollar.

Den offentliga debatten har ofta handlat om förekomsten av s.k. kompetensflykt, ”brain drain”. Men rad studier under åren visar att faran med kompetensflykt oftast överskattats och att den internationella rörligheten uppvisar mera komplexa strukturer. Man har därför börjat tala om ”brain circulation” dvs hur människor utbildas i ett land, arbetare i ett annat land och startar nya företag i sina hemländer och därmed skapar en sorts bestående nätverk mellan olika kontinenter (Saxenian och Hsu 2001).

Tabell 5:2 Internationalisering vid några tekniska högskolor. Andelen utländska studenter och doktorander (%)

	Studenter (%)	Doktorander (%)
Surrey	18	34
Cambridge	14	52
Delft	18	50
ETHZ	11	52
KTH	7	11

Källa: SISTER och KTH, 2005

SAMMANFATTNING: FRÅN PRODUKTION TILL KUNDORIENTERING

Konsekvensen av de samverkande drivkrafterna är ett väsentligt annorlunda utformat utbildningslandskap. Vissa konsekvenser är genuint osäkra, andra mer överblickbara. Sannolikt ökar konkurrensen om de högpresterande och specialiserade människorna. Sannolikt växer även kravet på att utbildning skall leda till anställning, dvs. utbildningens anställningsbarhet värderas högt av presumtiva elever och studenter. Sannolikt kommer gränsen mellan privata och offentliga aktörer bli allt otydligare. Det är en mångfacetterad och internationell efterfrågan på utbildning som huvudsakligen kommer att påverka branschens aktörer att ta en tydligare strategisk position i kampen om studenter, forskare, lärare och samarbeten med företag. Den tilltagande konkurrensen om pengar, studenter och kunskap öppnar därmed upp för andra spelare än de traditionella utförarna. Fram växer en bransch där det experimenteras med en rad nya former, innehåll och innovativa lösningar.

Drivkrafterna till förändring innebär sammantaget att värdekedjans former, innehåll och gränser tänjs, förändras och anpassas, ibland snabbt som i den företagsanpassade utbildningen och i den högre utbildningen medan ibland långsammare som i barn- och ungdomsskolan.

Om värdekedjans olika aktörer historiskt sett huvudsakligen varit nationella, homogena (likartade utbildningsorganisationer) och icke-autonoma (från staten) kännetecknas den nya värdekedjans av aktörer som är internationella, heterogena och med betydande frihet att positionera sig i den nationella och internationella konkurrensen (autonoma). Sektorn går på så sätt över från att vara produktionsdriven till att allt mer vara kunddriven.

6 FRAMTIDA UTMANINGAR

ATT HANTERA GRÄNSERNA MELLAN SEKTORNS DELAR

De förändrade kunskapsbehoven påverkar utbildningslandskapets organisation vilket medfört att nya aktörer tagit en större del av den snabbt växande utbildningsmarknaden.

Att utbildningsexpansionen skapat möjligheter för nya aktörer att etablera sig är den svenska friskolereformen som introducerades 1993 ett bevis på. På tio år har tex antalet fristående grundskolor nästan fyrdubblats. År 1995 fanns cirka 229 friskolor idag finns det närmare 565. Under samma period har antalet fristående gymnasieskolor närapå fördubblats från cirka 51 till 241.

Det är emellertid inte bara antalet skolor som ökat, den kanske viktigaste effekten av reformen har varit att det inom ramen för det allmänna skoluppdraget gavs en möjlighet att profilera skolor för att attrahera potentiella elever. Friskolereformen förde in ett betydande mått av nya experiment inom pedagogik och förvaltning av skolan som även gynnat andra delar av barn- och ungdomsskolan (Skolverket 2005, Hoxby 2006).

Slutsatsen är att den utbildningsexpansion som pågått under en lång tid skapat en större marknad och gett utrymme för nya aktörer i Sverige men samma utveckling återfinns internationellt. Detta har i sin tur medfört förändringar i hur utbildningsmarknaden fungerar. All utbildning produceras och konsumeras numera inte lokalt. Utbildning var tidigare hårt reglerat och friheten att själv bestämma över pedagogisk inriktning eller tjänstetillsättning i den enskilda skolan eller lärosätet var starkt begränsat. Valfrihet, autonomi, konkurrens och vinst var nästan okända begrepp. Eftersom nästan all utbildning finansierades av staten existerade studenter, elever, men inte kunder eller medvetna föräldrar som ville skicka sina barn till skolor gymnasier eller högskolor med efterfrågad eller önskvärd profil. Allt detta har ändrats jämfört med utvecklingen för 10-15 år sedan. Inte för att trenderna inte fanns där, men för att de har blommat ut under de senaste åren och fördjupat specialiseringen.

Ur aktörernas synvinkel innebär detta att deras verksamhet många gånger kan vila på relativt otydliga regelverk. Det är helt enkelt en utmaning både att hantera gränserna

och att kunna påverka dem. Kommer nationella eller internationella regelverk fortsätta att förändras och i så fall i vilken takt och inom vilka områden? I vilken grad kan tex ett universitet arbeta på en kommersiell marknad? I vilken omfattning kan ett privat företag leverera offentlig finansierad utbildning? Om gränserna mellan sektorns olika delar även fortsättningsvis kommer att fortsätta att ändras blir detta centrala omvärldsfrågor som många aktörer, men alltså inte alla, måste kunna hantera.

STARKARE SPECIALISERING

Kunskapsexplosionen i sig, massutbildning, internationalisering och statens relativa finansiella reträtt inom vissa delar av skolområdet driver på utveckling av nya strukturer inom utbildningssektorn. Det gäller inte bara i Sverige utan i de flesta industrialiserade länder. Man experimenterar med nya sätt att organisera verksamheten eller så etableras nya organisationer och företag som utmanar de traditionella sätten att organisera utbildning och lärande på. En konsekvens är ett mer differentierat och specialiserat utbildningslandskap.

Omvandlingstrycket på svenska och europeiska universitet är omfattande och är det område där just kravet på ökad specialisering inom sektorn visar sig tydligast. Många universitet dignar under ökande studenttryck, minskade forskningsanslag och nya åtaganden som läggs på den högre utbildningen. Detta är ett internationellt fenomen, men det upplevs som påtagligt i det svenska systemet där universitet och högskolor saknar egna förmögenheter och fasta tillgångar och där alternativa finansieringskällor utanför statsbudgeten är begränsade. Numera talar universitetsledningarna allt oftare om behovet av att lyfta blicken. Man kan inte bortse från de näraliggande ekonomiska svårigheterna men man inser det nödvändiga i att ta itu med de övergripande strategiska vägvalen. Det kräver nytänkande. De ledande universiteterna frågar sig vilken roll de kan ta lokalt, regionalt, globalt och de frågar sig vilka prioriteringar de vill och måste göra. I korthet kan det sammanfattas som att utmaningen handlar om att specialisera sig och profilera sig allt tydligare inte minst på en internationell karta.

Starka internationella förändringskrafter börjar således ge upphov till avsevärd självreflektion och strategiskt nytänkande. Det kräver strukturgrepp som behövs för att man inte skall bli akterseglade av utvecklingen i andra länder. KTH:s position i förhållande till andra tekniska högskolor i Europa visar tex att man ligger efter både när

det gäller att attrahera studenter och doktorander jämfört med dessa europeiska konkurrenter. Många universitet experimenterar därför med nya finansieringsmodeller bl a genom studentavgifter och ökat stöd från näringsliv genom sponsring och kontraktsforskning. Flera universitet söker nya sätt att organisera verksamheten och nya effektivare ledningsstrukturer som utmanar existerande ordning. Och en del av detta nytänkande resulterar, precis som i andra delar av näringslivet, i fördjupade samarbeten. Flertalet universitet har därför börjat bygga allianser mellan sig. I vissa fall har även renodlade fusioner diskuterats. I Danmark har under 2006 en rad uppmärksammade fusioner mellan universitet genomförts. Internationellt har detta redan varit en tydlig trend en tid. Nu går det att se den i Sverige. Fusioner, allianser och samarbeten är alltså ett svar på den förändrade konkurrenslogiken.

Tabell 6:1 KTH i förhållande till andra tekniska universitet

	Shanghai index 2005	TIMES top 200
Cambridge	3	6
ETHZ	27	10
EPFL	153-201	32
Delft	203-300	78
KTH	203-300	122
Twente	301-400	-
Surrey	401-500	-

Källa: SISTER, 2005

Motiven bakom internationella fusioner, allianser och nätverk varierar men som en röd tråd förbereds eller genomförs en anpassning till den omvärldslogik som presenterats ovan. En rad nyckelord framträder i de strategidokument som nu successivt allt mer nyttjar en traditionell företagsstrategisk begreppsflora. Universitet i Sverige idag talar därför nu om att söka bredd- och skalfördelar, att kunna skapa kraftfulla forskningsmiljöer, att utveckla nya produkter och tjänster för nya och mer kräsna studenter, att ta vara på synergier och att vårda sitt varumärke. Den internationella diskussionen pekar således mot att samarbetet skall leda till effektivare universitet som

är kraftfullare och konkurrenskraftigare i det man gör, även om det man gör möjligen kan begränsas.

Vi har kunnat se motsvarande redan inom områden där kommersiella aktörer agerar, tex friskolor eller renodlat kommersiell utbildningsverksamhet. Även om det inte skett i stor skala har svenska utbildningsföretag både köpt och köpts av internationella aktörer det senaste decenniet. Att dessa utmaningar nu även sprids inom den högre utbildningen kan därför ses som en illustration av riktningen för den fortsatta utvecklingen av branschen.

NY TEKNOLOGI OCH INNOVATIONER

Precis som i de flesta branscher skapar ny teknik framförallt i form av informationsteknik förutsättningar för företagande och för introduktion av nya produkter. Informationsteknik påverkar även sättet att producera, lära ut och distribuera utbildning. Det sker numera en betydande forskning där man med olika typer av IT-stödda verktyg utvecklar metoder och pedagogik för att underlätta lärandet.

Drömmen att hitta olika undermedel som förmår eleven att snabbt lära sig stora mängder kunskap och information är knappast ny och formas delvis av tidsandan. Under det drogliberala 60-talet sattes exempelvis stor tilltro till utveckling av läkemedel som skulle förbättra minnet och inlärning. Idag knyts istället förhoppningarna till IT-stödda verktyg och instrument, och dessa nya verktyg har transformerat utbildningsbranschen och företagen även om vissa förhoppningar kommit på skam.

På samma sätt som man på 70-talet trodde att korrespondenskurserna skulle ersätta den traditionella utbildningen sattes stor tilltro till distansutbildning via exempelvis e-learning. Verkligheten har naturligtvis blivit en annan. E-learning har fått ett något skamfilat rykte. Kurser på cd-rom har ansetts vara svåra och det spelar ingen roll om de ligger på nätet. De flesta har ansetts vara för tråkiga helt enkelt. Dessutom har det varit dyrt även om utvecklingskostnaderna på senare år minskat drastiskt. Om tre procent går en e-learning kurs som var köpt till alla på företaget blir det dyrt. Men det är ändå kombinationen av ny teknik, större förståelse och en större legitimitet för tekniken som satt fart på utvecklingen och som lett till förekomsten av en s k cyberexamen och nya utbildningsföretag.

Men distansundervisning har kommit för att stanna. I Sverige studerade 37 900 personer på distans under 2003/04 vilket motsvarar cirka 12 procent av samtliga studenter (HSV 2005). Flera av de nya regionala högskolorna har specialiserat sig på distansundervisning och minskat kostnaderna för programmering som den distansbaserade utbildningen till stor del bygger på. Kommersiell IT-utbildning på distans exempelvis via Internet eller video finns det sedan något decennium ett antal svenska företag, om dock relativt sett små, som levererar.

Det är dock i USA som affärsutvecklingen och experimenterandet verkar ha kommit längst. Det kan exemplifieras av den årliga internationella utbildningsmässan som organiseras av ASTD, American Society for Training and Development, årligen har tusentals besökare och utställare - inte minst inom e-learningområdet. ASTD är idag världens kanske största organisatör för kommersiella utbildningsaktörer.

Mellan 1997 och 2001 fördubblades antalet som deltog i olika former av distansutbildning i USA och det pekar kanske mot en riktning som även Sverige kommer gå allt mer i. Man räknar i USA med att vinstdrivande universitet skall ha en marknadsandel på 10 procent år 2015 mot dagens 4 procent. University of Phoenix Online (UOP) är ackrediterat och räknas som Amerikas största online-universitet. UOP erbjuder examina inom företagsekonomi, management och IT men också i områden som omvårdnad och rättskunskap och pedagogik. Det bildades 1976, och var ett av de första universitet som började erbjuda distansutbildning online, framförallt till studenter från studieovana hem. En fördel med att vara en ledande institution inom distansutbildning är att UOP kan erbjuda utbildning även till icke-amerikaner och verksamheten sträcker sig därmed utanför USA. Man har mer än 17 000 lärare och instruktörer, 128 campus och Internetstöd till studenter världen över.

Någon aktör i Sverige som kommit lika långt i denna utveckling som UOP är svårt att se. Flera av de nya regionala högskolorna har dock specialiserat sig på distansundervisning. Högskolan i Trollhättan/Uddevalla, som allmänt betraktas som ett framgångsrikt exempel, har över 500 helårsstudenter i olika former av distansbaserade utbildningar och kurser, ofta med nya grupper av studenter från studieovana hem. Även de traditionella stora universiteten har alltfler studerande på distans (Lund har 1468,

Uppsala 1024, Mittuniversitet 1503 för år 2004 och närmare hälften går igenom med en examen).

FRAMTIDENS EFTERFRÅGAN - DEN KRÄSNE INTERNATIONELLE STUDENTEN

Den mest grundläggande drivkraften bakom det som nu sker glöms lätt bort och måste därför utsägas klart: expansion. Efterfrågan på utbildning i allt fler delar av världen överskrider oftast tillgången vilket skapar ett internationellt efterfrågetryck, som hittills framförallt märkts i Nordamerika och Australien, vilka haft liberala regler och tex mer eller mindre marknadsdrivna universitetssektorer. Många av utländska aktörer kalkylerar därför i sina strategiska planer med en ökande andel från områden utanför Europa. Det finns tydliga tecken på att svenska kunskapsförmedlingsaktörer, allt från förskolor, gymnasier, universitet till kommersiella utbildningsföretag, många gånger är mycket duktiga internationellt sett. Sverige har länge varit en kunskapsnation. Hur långt den förmågan räcker på en internationell marknad är däremot svårt att sja om.

Den ökad efterfrågan skapar större möjligheter till specialisering inom alla delar av utbildningsmarknaden. Läger vi på en dos internationalisering dyker föga förvånande den kräsne studenten upp. De flesta elever, studenter, forskare och föräldrar söker efter den bästa kombinationen av pris och kvalitet och det tycks som om utbildningsmarknaden utvecklas på ett sätt där detta blir både möjligt och vanligt förekommande. Detta förstärks även av alla de rankningslistor som numera publiceras av både myndigheter och tidskrifter. Och ju mer dessa kräsna och internationellt rörliga flyttar över gränser desto mer räknas deras val snarare än vad någon skolmyndighet tycker. Det gäller inte bara inom delmarknaden högre utbildning, vissa svenska gymnasier erbjuder redan nu möjligheten att studera två år utomlands. Den kommersiella utbildningsmarknaden är däremot redan där.

FRAMTIDENS UTBUD – UTFÖRARMÅNGFALD

Framväxten av en konsument ökar behovet av att vässa produkter och tjänster i riktning mot en mer komplex och varierad efterfrågan. Man kan notera mer profilerade strategier mellan olika aktörer, vi ser ett ökat inslag av sofistikerade produkter och strategier och inom vissa delar av den högre utbildningen införs avgifter, varumärkesvård och allianser och fusioner för att möta den nya efterfrågan.

Man kan notera ett ökat utbud och specialisering på alla nivåer. Även om de flesta aktörerna i sektorn fortfarande i hög grad rekryterar regionalt så måste man snegla på hur man kan attrahera kunder från andra länder i takt med den att den kräsne kundens valfrihet ökar. Denna tendens mot ett större inslag av profilering och en större grad av utförarmångfald har funnits en tid. Men när kunskap blir den viktigaste konkurrensfaktorn kommer effektivitetsfrågorna att öka i betydelse.

När konkurrensen i högre grad blir internationell tvingas utbildningsorganisationer att bli mer konkurrenskraftiga. Universiteten tvingas exempelvis att bli entreprenöriella och att förlita sig på en mer differentierad intäktsström. När dessutom avgifter kommer in i bilden påskyndas utvecklingen mot olika former av entreprenöriellt beteende. I stora delar av Europa spelar inte avgifter än större roll för studenternas beslut även om det inom den högre utbildningen sker vissa experiment. Först ut var Storbritannien som införde ett system där avgifterna och i Tyskland infördes avgifter år 2003 efter en lång diskussion och mycket vända. En svensk statlig utredning har diskuterat möjligheterna att ta betalt av utländska studenter för högre utbildning. Inslagen av konkurrens och ökad mångfald av antalet aktörer på alla delmarknader ökar. Men det betyder också att ledningarna för aktörerna inom sektorn får starkare ställning och att kraven på ett effektivt ledarskap stiger.

Specialiseringen tilltar och aktörerna tvingas att ompröva sina strategier för att anpassa sig till en mer varierad efterfrågan från bl.a. internationellt orienterade studenter och företag. Internationaliseringen påverkar även utbildningsbranschen där utlandsetablering växer i betydelse och där fusioner och allianser används för att positionera sig strategiskt på en global utbildningsmarknad. En nyhet är att större amerikanska universitet etablerar skolor i andra världsdelar och svenska Chalmers, KI och KTH etablerade under 2005 ett gemensamt kontor i Peking och Shanghai. Det experimenteras även med nya former för att producera och distribuera utbildning, bl.a. genom att modularisera utbildningserbudanden för att ta tillvara skal- och breddfördelar. Detta skapar i sin tur nya organisations- och ledningsmodeller som spiller över till de traditionella aktörerna inom branschen. Den nya värdekedja som växer fram är väsentligt annorlunda än den nationellt rotade värdekedja där de ingående företagen och organisationerna bedrev likartad utbildning i ungefär samma organisationsformer.

Trenderna tvingar aktörer att bli mer profilerade, mer internationella och mer konkurrenskraftiga. Det gäller, om än i olika grad, för utbildningsorganisationer inom barn- och ungdomsskolan, den högre utbildningen och vidareutbildningen även om tendenserna är starkast inom de två senare delmarknaderna.

POLITIKEN OCH OFFENTLIGA AKTÖRER FÅR FORTSATT STOR BETYDELSE, MEN ÄR INTE LÄNGRE ENSAMMA PÅ KARTAN

Förmedling av kunskap ses dock inte i samhället enbart som en vara vilken som helst. Kunskap handlar även om individuellt självförverkligande, om behovet av kritiskt analyserande av utvecklingen i en demokrati och om att bidra till ett samhälles historiska och kulturella förståelse. Kunskapsverksamhet har därför sedan länge en politisk dimension. Det innebär att politiken framöver kommer att tvingas göra en rad svåra avväganden som kommer att skapa både nya drivkrafter och motkrafter till utvecklingen. Politiken och offentliga aktörer är viktiga för områdets utveckling framöver även om man inte som tidigare är lika ensam aktör på kartan.

Att politiken inte bara påverkar sektorns spelregler utan även har möjlighet att bidra till att skapa förutsättningar för framväxten av en framgångsrik utbildningsindustri vittnar utvecklingen i Australien om. Utbildning är idag en av Australiens stora exportprodukter. Handel med utbildningstjänster är den fjärde största exportintäktskällan för år 2004. I de rådande Gatt-förhandlingarna har utbildningsfrågorna följaktligen kommit upp som en punkt på dagordningen, även om det kommer att dröja innan fri handel med utbildning kommer att omfattas av avtalen.

En proaktiv branschpolitik kan skapa nya förutsättningar för en framväxande svensk utbildningsindustri. Varför skulle exempelvis inte Karolinska Institutet och Ultra Education vara stora exportföretag år 2025.

REFERENSER – FÖR VIDARE LÄSNING

Affärsvärlden 2006, Konsultguiden. Affärsvärlden.

Autor, D, Levy, F, Murnane, R, 2003, The Skill Content of Recent Technological Change. An Empirical Exploration. *Quarterly Journal of Economics* 118 (Nov)

Broström, A, Deiacio, E, Sörlin, 2004, Tekniska Universitet på världsmarknaden – motiv och förutsättningar för en strategisk allians mellan KTH och Chalmers. *SISTER Arbetsrapport* 2004:32

Broström, A, Deiacio, E, Melin, G, 2005, Vägval för Örebro universitet och Mälardalens högskola – utredning av förutsättningar för fusion, allians eller annan samverkan. *SISTER Arbetsrapport* 2005:38

Deiacio, E, Giertz, E, Reitberger, G, 2002, *Teknikparkens roll i det svenska innovationssystemet – historien om kommersialisering av forskningsresultat*. Vinnova. VFI 2002:3

Economist, 2005, Universities as global business. Feb 26th – March 4th.
www.economist.com

Florida, R, 2002, *The Rise of the Creative Class*. Basic Books.

Forbes 2005, www.forbes.com/2005/11/21cz_lk05bbstrainingland.html.

Hedmo, T, Sahlin-Andersson, K, Wedlin, L, 2006, Is a global organizational field of higher education emerging? Management education as an early example. Presentation vid Sister den 9 maj 2006. Kan laddas ned på www.sister.nu.

Hoxby, C, 2006, Economics of Education, NBER,
www.nber.org/program/ed/ed/html.

Högskoleverket, 2005, *Uppföljning av Sveriges nätuniversitet*. 2005:4917.

Högskoleverket 2006, *Årsrapport om högskolan* 2006.

IVA, 2006, *Framtidens Näringsliv*. IVA M -352

- Kim, L & Mårtens, P (red), 2003, *Den vildväxande högskolan: studier av reformer, miljöer och kunskapsvägar*. SISTER Skrifter 8. Nya Doxa
- Knight, J, 2002, *Trade in Higher Education services. The Implication of GATS. The Observatory on Borderless education*. www.obhe.ac.uk.
- Krueger, A & Lindahl, M, 2001, Education for growth: Why and for whom? *Journal of Economic Literature*, Vol. 39(4):1101-1136
- Lindmark, L, 2005, *Utveckling inom olika delar av tjänstesektorn 1994-2003*. KK – Statistikrapport 2005
- Mellander, E& Savvidou, e, 2001, Företagens kunskapsförsörjning och syn på individuella kompetenskonton. *Ekonomisk Debatt* 2001, årg 29, nr 5
- Nutek, 2006, Nya Fakta och Statistik. Nyhetsbrev 1-16. Kan laddas ned på www.iva.se.
- OECD, *Education at Glance*, 2003, 2004, 2005. OECD
- Ryan, Y& Steeman, L, 2001, *The Business of Borderless Education. Evaluation and Investigation Programme. Higher Education Division*. Department of Education. Australia.
- Saxenian, A & Hsu, J, 2001, The Silicon Valle – Hsinchu Connection: Technical Communities and Industrial Upgrading. *Industrial and Corporate Change*. Vol 10. Nov.2001
- SISTER 2005, *The KTH Entrepreneurial Faculty Project*. Vinnova Report VR 2005:13.
- Skolverket, 2005, *Mer kunskap för pengarna*. Opublicerad. Kan laddas ned på www.friskolorna.se
- SOU, 2000, *Kunskapsbygget 2000 – det livslånga lärandet*. SOU 2000:28. Utbildningsdepartementet
- Stigler, G, 1951, The division of labor is limited by the extent of the market. *Journal of Political Economy*, vol 59, No 3 (Jun, 1951), 185-193

- Svensson, B, 2004, *Uppdatering av panelen utbildning och lärande*. Stockholm i maj 2004.
www.iva.se.
- Trow, M, 2000, From Mass higher Education to Universal Access. The American Advantage, *Minerva* 37, Spring 2000
- United Minds, 2001, *Från enbetskola till en blomstrande marknad för utbildningstjänster*.
Analys till 2001 – års forumdag
- Woessmar, L, 2001, *Why students in some countries do better*. Hoover Institution.
www.educationnext.com.
- Zucker, L, mfl, 1995, Virtuous Circles of Productivity, Star Bioscientists and the Institutional Transformation of Industry, *NBER Working Paper* No.w5342.

TIDIGARE ARBETSRAPPORTER/WORKING PAPERS

- 2006:56 Göran Melin & Andreas Högberg: "Alla blir professor". En framåtblickande utvärdering av befordringsreformen vid KTH.
- 2006:55 Enrico Deiaci & Göran Melin: Considerations on university alliances. Motives, risks and characteristics.
- 2006:54 Göran Melin & Rickard Danell: Effects of funding young, promising scientists.
- 2006:53 Andreas Högberg, Peder Karlsson & Peter Schilling: "Det gäller inte bara pengar, vi behöver även idéer" En studie av samverkanspraktik vid fyra lärosäten.
- 2006:52 Olle Edqvist: Internationalisering av svensk forskning. Reflektioner från ett antal fallstudier.
- 2006:51 Linda Blomkvist & Göran Melin: Forskarstuderande under och efter utbildningen. Jämförande offentlig statistik från Sverige och Danmark.
- 2006:50 Enrico Deiaci & Göran Melin: Hur mår klinisk forskning? – en studie av FoU-verksamheten i Landstinget i Östergötland.
- 2006:49 Enrico Deiaci, Peter Schilling & Åsa Smedberg: Att möta kompetensbehov hos små och medelstora företag. En studie av KK-stiftelsens satsningar på Expertkompetensprogrammet
- 2006:48 Andreas Högberg & Göran Melin: Utvärdering av SSF:s satsning på Junior Individual Grants
- 2006:47 Åsa Smedberg & Göran Melin: Utvärdering av SSF:s satsning på Senior Individual Grants
- 2006:46 Ulf Sandström: Forskningsdebattens vad, vem, hur och varför
- 2006:45 Lillemor Kim: Kvalitet kontra kvantitet: Högskoledebatten 2005 – 2006
- 2006:44 Peder Karlsson & Peter Schilling: Nya teorier – Ny kunskapsproduktion? Några teoretiska perspektiv på IVA:s universitetsframsyn 2005/2006
- 2006:43 Karin Caldwell, Ulf J Johansson, Anders Lijås (ordf) & Göran Melin (sek): Utvärdering av INGVAR (Individual Grant for the Advancement of Research Leaders) - med avseende på utformning, urvalsprocess och ledarskapsprogram
- 2006:42 Peter Schilling & Maria Johansson: Finansiering och strategi - En fallstudie över KK-stiftelsens profil- och plattformssatsning vid Blekinge Tekniska Högskola
- 2005:41 Enrico Deiaci & Fredrik Lagergren med medverkan av Åsa Smedberg: Energisystemforskning – till vad och hur mycket? Utvärdering av programmet för Allmänna energisystemstudier
- 2005:40 Enrico Deiaci, Maria Johansson & Hans Westlund: Ju mer vi är tillsammans... – Utvärdering av Delegationen för regional samverkan om högre utbildning
- 2005:39 Maria Johansson, Lillemor Kim, John Storan & Sverker Sörlin: Bridging the Gap – Comparing Actions for Widening Participation in Higher Education in Sweden and England
- 2005:38 Anders Broström, Enrico Deiaci & Göran Melin: Vägval för Örebro universitet och Mälardalens högskola : Utredning av förutsättningar för fusion, allians eller annan samverkan
- 2005:37 Hans Lööf & Anders Broström: Does Knowledge Diffusion between University and Industry Increase Innovativeness
- 2005:36 Lillemor Kim & Per Janson: Kompetens för evidens – om Vårdalstiftelsens särskilda kompetenssatsningar
- 2005:35 Göran Melin: De nya kulturutbildningarna - en undersökning av nya typer av högskoleutbildningar på kulturområdet
- 2005:34 Enrico Deiaci & Anders Broström: Kunskapsregion Stockholm på världsmarknaden - möjligheter och utmaningar för det regionala tillväxtprogrammet
- 2005:33 Lillemor Kim & Ewa Olstedt : Utbildningsvetenskapliga kommittén - en ny aktör i forskningslandskapet
- 2004:32 Anders Broström, Enrico Deiaci & Sverker Sörlin: Tekniska universitet på världsmarknaden? -motiv och förutsättningar för en strategisk allians mellan KTH och Chalmers
- 2004:31 Sverker Sörlin, Institutssektorn, högskolan och det svenska innovationslandskapet
- 2004:30 Sverker Sörlin (ordf.), Märten Carlsson, Britt-Marie Drottz-Sjöberg och Göran Melin: Utvärdering av det svenska medlemskapet i IIASA
- 2003:29 Göran Melin : Effekter av postdoktorala studier
- 2003:28 Hans Westlund : Regionala effekter av högre utbildning, högskolor och universitet. En kunskapsöversikt.
- 2003:27 Anders Broström, Hans Lööf & Carolina Sigfridsson: Kartläggning av högre utbildning och universitetsforskning i Mälardalen
- 2003:26 Bo Persson: Typifying Scientific Advisory Structures and Scientific Advice Production Methodologies
- 2003:25 Sandström, Ulf & Martin Hällsten: Företagens finansiering av universitetsforskning – en översikt i mars år 2003
- 2003:24 Janz, Norbert, Lööf, Hans & Bettina Peters: Firm Level Innovation and Productivity : Is there a Common Story Across Countries?
- 2003:23 Hans Lööf: Dynamic Optimal Capital Structure and Technological Change

- 2003:22 Ulf Sandström, Laila Abdallah, Martin Hällsten: Forskningsfinansiering genom regional samverkan
- 2002:21 Jan-Eric Degerblad, Olle Edqvist och Sam Hägglund: Utvärderingsspelet
- 2002:20 Laila Abdallah: Resultat eller process : Trender inom utvärdering av svensk högskoleutbildning under 1990-talet
- 2002:19 Henrik Karlsson: Konstnärlig forskarutbildning i Norden
- 2002:18 Ingrid Schild & Sverker Sörlin: The Policy and Practice of Interdisciplinarity in the Swedish University Research System
- 2002:17 Tobias Harding, Ulf Sandström, Sverker Sörlin & Gella Westberg: God avkastning på marginellt risktagande? Bidrag till en utvärdering av nordiskt forskningssamarbete inom ramen för NOS.
- 2002:16 Sverker Sörlin: Fungerar forskningssystemet?: Några strategiska frågor för strategisk forskning
- 2002:15 Hans Lööf & Almas Heshmati: The Link Between Firm Level Innovation and Aggregate Productivity Growth : A Cross Country Examination
- 2002:14 Göran Friberg: Svenska Tekniker 1620-1920 : Om utbildning, yrken och internationell orientering
- 2002:13 Maria Wikhall: Culture as Regional Attraction : Migration Decisions of Highly Educated in a Swedish Context
- 2002:12 PREST, University of Manchester: A Comparative Analysis of Public, Semi-Public and Recently Privatised Research Centres
- 2002:11 Henry Etzkowitz: The Triple Helix of University - Industry - Government : Implications for Policy and Evaluation
- 2002:10 Lillemor Kim: Masshögskolans paradoxer – fem inlägg i den svenska högskoledebatten
- 2002:09 Sverker Sörlin: Cultivating the Places of Knowledge
- 2001:08 Bo Persson : Reluctant Agencies : Sectorial Agencies and Swedish Research Policy in the 1980s
- 2001:07 Martin Meyer : Science & Technology Indicators Trapped in the Trippel Helix?
- 2001:06 Kunskapsystem i förändring, Verksamhetsprogram 2001-2003
- 2001:05 Verksamhetsberättelse 1999-2000, Föreningen för studier av forskning och utbildning
- 2001:04 Ulf Sandström : Om den svenska arkitektur-, bostads- och stadsbyggnadsforskningens karaktär
- 2001:03 Jenny Beckman, Mats Brenner, Olle Persson & Ulf Sandström : Nya arbetsformer inom diabetesforskning – studier kring en nätverkssatsning
- 2001:02 Lillemor Kim, Robert Ohlsson & Ulf Sandström : Kan samverkan mätas? Om indikatorer för bedömning av KK-stiftelsens satsningar
- 2001:01 Alexander Kanaev & Albert Tuijnman : Prospects for Selecting and Using Indicators for Benchmarking Swedish Higher Education